

L'ESTAT QUE NO VA SER: CATALANS I OCCITANS ENTRE ELS SEGLES VIII I XIII. A PROPÒSIT DEL VUITÈ CENTENARI DE LA BATALLA DE MURET

JORDI FERNÁNDEZ-CUADRENCH
Societat Catalana d'Estudis Històrics

Lliurat el 30 de gener de 2014. Acceptat el 27 de febrer de 2014

RESUM

Des de finals del segle VIII i fins al segle XIII, catalans i occitans formaren part del mateix espai cultural i lingüístic i establiren forts lligams de caire socioeconòmic i polític, de manera que es crearen estrets vincles familiars i feudals entre els principals llinatges de la noblesa d'ambdós vessants del Pirineu. A partir del segle XI, l'expansió catalana vers el Languedoc i la Provença portà les dinasties comtals de Barcelona i Tolosa a enfrontar-se per l'hegemonia sobre Occitània en l'anomenada Gran Guerra Occitana, un conflicte que es perllongaria durant la major part del segle XII i que acabaria internacionalitzant-se, amb la participació directa o indirecta de les monarquies anglesa i francesa, de l'Imperi alemany, del Papat i de les ciutats italianes de Gènova i Pisa, entre d'altres potències de l'època. L'extensió de l'heretgia càtara pel Languedoc, tanmateix, precipità una aliança catalanotolosana contra la Croada patrocinada pel pontífex i amb el suport de la Corona de França. La situació creada per la mort del comte-rei Pere el Catòlic de Catalunya-Aragó a la batalla de Muret, el 1213, provocaria la pèrdua progressiva de la sobirania del Casal de Barcelona sobre els dominis occitans i la seva substitució gradual per la de la dinastia capeta, procés que seria legitimat pel Tractat francocatalà de Corbeil (1258).

PARAULES CLAU

Batalla de Muret, Casal de Barcelona, Catalunya comtal, comtat de Tolosa, comtat de Provença, Corona d'Aragó, Gran Guerra Occitana, Septimània, Tractat de Corbeil, segles VIII-XIII.

The state that never was: Catalans and Occitans between the 8th and 13th centuries. Regarding the 8th centenary of the Battle of Muret

ABSTRACT

From the late eighth century up to the thirteenth century, Catalans and Occitans belonged to the same linguistic and cultural space and established strong socioeconomic and political links, creating closer family ties between the major lineages of feudal nobility on both sides of the Pyrenees. From the eleventh century, Catalan expansion towards the Languedoc and Provence regions led the dynasties of the Counts of Barcelona and Toulouse to challenge each other in order to secure hegemony over Occitania in the so-called Great Occitan War, a conflict that would continue throughout most of the twelfth century and become international, with the direct or indirect intervention of the English and French monarchies, the German empire, the Papacy and the Italian cities of Genoa and Pisa, among other powers of the time. However, the extension of the Cathar heresy to the Languedoc precipitated a Catalan and Toulouse alliance against the Crusade sponsored by the Pope and supported by the Crown of France. The situation created by the death of Peter the Catholic, King of Catalonia and Aragon, at the Battle of Muret in 1213, led to the House of Barcelona's progressive loss of sovereignty over Occitan domains and its gradual replacement by the Capetian dynasty, a process that would be legitimised by the Treaty of Corbeil between the French and Catalans (1258).

KEY WORDS

Battle of Muret, County House of Barcelona, Catalan counties, county of Toulouse, county of Provence, Crown of Aragon, Great Occitan War, Septimania, Treaty of Corbeil, 8th-13th century.

Entre els segles VIII i XIII, catalans i occitans compartiren el mateix espai polític, socioeconòmic, cultural i lingüístic, situació que empenyé el Casal de Barcelona a bastir, sense èxit, un estat feudal entre l'Ebre i el Roine. Examinada sense apriorismes anacrònics, aquesta fou «una possibilitat no més absurda que qualsevol altra» a finals del segle XII (Higounet, 1951, p. 313). Àdhuc, molt més factible per als homes de l'època que l'opció que acabaria per imposar-se durant

el segle XIII: l'annexió de bona part del territori occità per part de la Corona francesa. El 12 de setembre de 1213, la batalla de Muret determinà, sens dubte, el desenllaç dels esdeveniments, no tant per la desfeta de l'exèrcit catalanotolosà davant els croats de Simó de Monfort com per la transcendència de la mort del comte-rei Pere I de Catalunya-Aragó en el combat. A partir d'aquest moment, l'hegemonia de la dinastia barcelonina sobre Occitània declinà definitivament a mesura que els Capets hi feren prevaldre la seva autoritat.

EL SOLC ANTIC

Des dels temps remots de la Prehistòria, les valls pirinenques han permès el trànsit de pobles i cultures entre Europa i la península Ibèrica, entre les terres d'Occitània i Catalunya, en un i altre sentit. Testimonien aquests contactes a través de la serralada cultures tan diverses com la de la ceràmica cardial, la dels sepulcres de fossa, la veraciana o la campaniforme, des del Neolític antic fins al bronze mitjà, i la indoeuropea dels camps d'urnes, entre el bronze final i la primera edat del ferro. El Pirineu tampoc representà cap obstacle perquè la cultura ibèrica s'estengués, entre els segles VI i I aC, per la franja del litoral comprès entre el Baix Lenguadoc i l'Andalusia mediterrània. Certament, durant la dominació romana, la serralada esdevingué la línia divisòria entre la Gàl·lia i Hispània. En concret, d'acord amb la reorganització politicoadministrativa feta per l'emperador August, entre els anys 27 i 14 aC, el Pirineu oriental delimitava les províncies de la *Gallia Narbonensis* i l'àrea llevantina de la *Hispania Citerior Tarraconensis*. Aquesta frontera administrativa, tanmateix, en cap moment condicionà la fluïdesa dels intercanvis econòmics i de les relacions culturals entre la població de dues de les províncies més romanitzades de l'Imperi.

Assentats a la Gàl·lia Aquitana com a *foederati* per l'autoritat imperial el 418, els visigots arribaren a bastir, durant el segle V, un estat propi dins les fronteres de l'Imperi. Davant la feblesa de Roma, el regne de Tolosa s'estengué del Loira a Sierra Morena i entre l'Atlàntic i el Roine, i esdevingué, per tant, el primer estat encavalcat al Pirineu. Els visigots eixamplaren el seu domini per gran part de la Gàl·lia meridional i Hispània, primer actuant al servei de l'Imperi i després, un cop desaparegut l'Imperi romà d'Occident (476), de manera plenament sobirana. El 507, la desfeta de l'exèrcit visigot i la mort del rei Alaric II davant els francs de Clodoveu a la batalla de Vouillé marcaren el final

del regne de Tolosa i el progressiu replegament dels visigots cap a Hispània. Després d'un període d'incertesa, en què la cort es traslladà successivament de Narbona a Barcelona, Sevilla i Mèrida, el centre de gravetat de l'estat visigot a la Península s'instal·là de forma definitiva a Toledo, durant el regnat de Leovigild (573-586). A partir d'aquest moment, la monarquia s'encaminà a la consecució del domini efectiu sobre la totalitat d'Hispània (Abadal, 1974, vol. I, p. 27-56; García Moreno, 1981, p. 254-302). De la Gàl·lia, el regne de Toledo només en conservaria la Narbonesa, també anomenada Septimània i, més endavant, Gàl·lia gòtica o Gòtia, que comprenia els bisbats d'Agde, Besiers, Carcassona, Elna, Lodeva, Magalona, Narbona i Nimes.

Constantment amenaçat pels francs, l'apèndix ultrapirinenc de l'estat visigot mantenia estrets lligams amb la Tarraconense mediterrània a través dels passos del Pirineu oriental, de manera que ambdós territoris acabaren configurant al nord-est del reialme una àrea perifèrica singular, amb l'aristocràcia civil i religiosa d'ambdós vessants de la serralada fortament vinculada i sovint enfrontada a l'autoritat reial de Toledo. Aquesta seria una de les claus per a la interpretació del desafiament del *dux* Paulus a la potestat del rei Vamba. La primavera del 673, el monarca encomanà al general Paulus, nomenat *dux* de Septimània, acabar amb la revolta de bona part de la noblesa septimana, iniciada pel comte de Nimes Ilderic i el bisbe de Magalona Gumild. Paulus, però, es posà al capdavant de la rebel·lió, aconseguí controlar tota la Septimània i la part oriental de la Tarraconense amb l'ajut de Ranosind, *dux* d'aquesta darrera província, i es féu proclamar rei dels dits territoris a Narbona. Finalment, una ràpida campanya militar permeté a Vamba esclafar la secessió en prendre Nimes, l'1 de setembre del 673, després de recuperar Barcelona, Girona, Narbona, Besiers, Agde i Magalona (García Moreno, 1981, p. 359-361; Thompson, 1985, p.249-262). No sabem si Paulus s'hauria conformat només amb el govern d'aquesta zona o pensava utilitzar-la com a plataforma per imposar la seva autoritat sobre el conjunt del regne. El que sembla palès és l'emergència d'uns poders locals forts al nord-est de l'estat visigot, capaços de defensar conjuntament els seus interessos a banda i banda del Pirineu davant el poder central toledà (Salrach, 1996, p. 12; Soldevila, 1963, p. 27). L'esfondrament del regne de Toledo a causa de la invasió musulmana del 711 donà una efímera satisfacció a les aspiracions secessionistes de l'aristocràcia de la Tarraconense oriental i Septimània. Amb tot, el 720, els musulmans creuaven el Pirineu, i el 725 la capitulació de les ciutats de Carcassona i Nimes deixava la totalitat de l'antic reialme visigot en mans de l'islam (Abadal, 1953, p. 7-23).

LA MARCA CAROLÍNGIA

A mitjan segle VIII, aprofitant el clima de lluites civils que hi havia a al-Àndalus, Pipí el Breu portà a terme la conquesta franca de Septimània. El 752, els comtes gots de Nimes, Magalona, Agde i Besiers lliuraren les seves ciutats al monarca franc. Narbona, en canvi, va resistir un setge de set anys fins a capitular el 759. A la mort de Pipí, el 768, els francs havien ocupat la totalitat de la Septimània i situat la frontera amb l'islam al Pirineu (Abadal, 1953, p. 39-51). Les reiterades revoltes secessionistes respecte de Còrdova dels valís de la Frontera Superior musulmana precipitaren el fallit intent de Carlemany, fill i hereu de Pipí, de prendre Saragossa, el juliol del 778. El 785, però, Girona era lliurada pels seus habitants als francs, que aconseguien així el domini efectiu sobre les comarques situades al nord i al nord-est de la ciutat, al qual s'afegiren poc després els territoris de l'Urgellet i la Cerdanya, mentre que el Pallars i la Ribagorça cercaven la protecció dels comtes de Tolosa. Davant les ràtzies sarraines del 793 i del 795 o 796, i per tal de consolidar la frontera amb els musulmans, Lluís el Piadós, fill de Carlemany, comandà, el 801, la presa de Barcelona, operació militar en què també hi participaren els comtes Rostany de Girona, Guillem de Tolosa i Ademar de Narbona. Fracassades les expedicions contra Tortosa (804-806, 808 i 809) i Osca (811 o 812), la frontera meridional de l'Imperi carolingi s'estabilitzà, durant el segle IX, a l'eix Llobregat – Cardener – Segre – Conca de Tremp, de manera que la futura Catalunya Vella quedava sota el domini franc (Salrach, 1978, vol. I, p. 5-39).

Per tal d'afermar el control sobre els nous territoris, Carlemany posà en marxa un seguit d'accions destinades a trencar els lligams espirituals dels comtats catalans amb l'Església hispanogoda i vincular-los a l'Imperi carolingi també des del punt de vista religiós. Aprofitant la desaparició de l'arquebisbat de Tarragona arran de la conquesta musulmana, així com la lluita contra la doctrina herètica hispànica de l'adopcionisme, la cort franca desvinculà les diòcesis catalanes de la seu metropolitana de Toledo i les sotmeté a l'obediència del metropolità de Narbona (Abadal, 1949, p. 51-164; Salrach, 1978, vol. I, p. 68-72). L'antiga capital de la Septimània esdevenia, doncs, el centre d'un arquebisbat que incloïa els bisbats catalans i septimans, una situació que havia de perllongar-se tres segles, fins a la restauració jurídica de la seu metropolitana de Tarragona, entre els anys 1090 i 1117. A més, la monarquia carolíngia introduí a les diòcesis godes la litúrgia romana en substitució del ritus hispànic, imposà

la regla canònica d'Aquisgrà als capítols catedralicis i propicià l'adopció de la regla de sant Benet per part de les comunitats de monjos en detriment de les normes pròpies del monacat visigot (Pladevall, 2003, p. 59-60 i 64).

Els comtats catalans i septimans constituïen la *marca* o frontera amb l'islam i, en conseqüència, estaven exposats a les ràtzies o incursions musulmanes. Per aquesta condició de frontera, els sobirans carolingis decidiren agrupar, durant bona part del segle IX, la major part dels comtats septimans i catalans sota una única autoritat. Les fonts franques de l'època utilitzen sovint el nom de *Gòtia*, i també el de *Septimània*, per referir-se bé al conjunt del territori septimanocatalà, és a dir, a la part de l'antic reialme visigot ara incorporat a l'Imperi carolingi, bé només a les terres septimanas (Salrach, 1996, p. 13-14). L'expressió *Marca de Gòtia* o *de Septimània*, en canvi, sembla englobar tant els comtats catalans com els septimans, llevat dels més occidentals d'aquests darrers. En efecte, el Pallars i la Ribagorça formaven part de la Marca de Tolosa juntament amb el comtat de Tolosa i d'altres territoris nord-pirinencs veïns. Ara bé, els títols de marquès de Gòtia o de Septimània i el de duc o marquès de Tolosa no designaven cap districte politicoadministratiu, sinó que es referien tan sols a un cúmul de comtats sota el comandament d'una sola persona i eren, per tant, merament honorífics (Abadal, 1974, vol. I, p. 191-201). L'ús del terme *Hispania* per les fons carolíngies tampoc està exempt d'ambigüitat, atès que podia designar tant els comtats catalans, en al·lusió al record de la pertinença a l'antiga Hispania d'aquestes terres ara alliberades, com el territori peninsular que restava en mans dels musulmans (Salrach, 2009, p. 32-34). Quant a l'expressió *Marca Hispanica*, només present en les fonts durant el període 821-850, era una denominació purament geogràfica que concernia exclusivament a les terres de la Catalunya Vella, i que mai féu referència a cap entitat jurídica o administrativa (Abadal, 1974, vol. I, p. 173-179; Zimmermann, 1989, p. 16-25).

El primer comte de Barcelona fou Berà, fill del franc Guillem, comte de Tolosa, i d'una goda, que també arribà a governar, des del 812, els comtats de Rasès, Conflent, Besalú i Girona. Acusat, però, de portar a terme una política goticista i d'oposar-se a la voluntat assimiladora de la monarquia franca, fou depositat, el 820, per Lluís el Piadós, que nomenà el magnat franc Rampó comte de Barcelona i Girona. Mort aquest (825), la política uniformista i assimilista del nou comte barceloní Bernat de Septimània, germanastre però adversari de Berà, provocà, el 826, l'esclat en terres osonenques de la revolta encapçalada per Aissó i el comte Guillemó de Rasès-Conflent, fill de Berà, a la qual se sumaren

d'altres nobles septimans i catalans i que també comptà amb l'ajut militar dels sarraïns. L'esclafament de la rebel·lió goticista suposà, però, el definitiu fracàs de la política indigenista i l'enfortiment del poder de Bernat de Septimània, que el 827 rebé el títol de marquès de Septimània i el govern dels comtats de Narbona, Besiers, Agde, Magalona, Nimes i Usès, a més dels de Barcelona i Girona que ja posseïa. Per la seva part, el comte Gaucelm d'Empúries-Rosselló, germà del comte barceloní, fou recompensat amb els comtats de Rasès-Conflent. Així, de manera directa o indirecta, Bernat de Septimània controlava la totalitat de la façana marítima entre el Llobregat i el Roine. Oposat a Lluís el Piadós en els conflictes civils que assolaven l'Imperi, el 832 Bernat de Septimània fou desposseït dels seus títols en favor de Berenguer de Tolosa, nou home fort de la frontera meridional en tant que comte de Tolosa, Pallars, Ribagorça, Barcelona, Girona, Rosselló, Vallespir, Peralada, Empúries, Besalú, Conflent, Narbona, Rasès, Besiers, Magalona, Usès, Agde i Nimes. Amb tot, la prematura mort d'aquest propicià, el 835, la rehabilitació de Bernat de Septimània, que recuperà el govern dels seus comtats catalans i septimans, als quals s'afegí el de Tolosa. Però, novament enfrontat a la dinastia carolíngia, fou capturat i executat a Tolosa per ordre de Carles el Calb, fill i successor de Lluís el Piadós (844) (Abadal, 1958, p. 228-230; Salrach, 1978, vol. I, p. 39-50 i 73-120).

Les reiterades traïcions de Bernat de Septimània provocaren un canvi momentani en l'estratègia de govern de les terres catalanoseptimanes, atès que, el 844, el sobirà carolingi confià els comtats de Barcelona, Girona, Besalú, Narbona, Besiers, Agde, Lodeva, Magalona i Nimes al noble got Sunifred, comte d'Urgell i Cerdanya des del 834 i ara també marquès de Gòtia. Sunifred era fill de Bel·lò, comte de Carcassona en temps de Carlemany, i havia estat un dels homes de confiança del desaparegut Berenguer de Tolosa. Encara que el nou comte personificava la recuperació de la tradició goda, ell i el seu llinatge demostraren una fidelitat sense fissures a la dinastia carolíngia. Tot i això, el 848, la mort de Sunifred i la del seu germà, el comte Sunyer I d'Empúries-Rosselló, sufocant la revolta de Guillem, fill de Bernat de Septimània, i el fet que cap dels dos no tingués fills en edat adulta que poguessin prendre el seu relleu, semblaven assenyalar el declivi de la nissaga bel·lònida. El govern dels comtats catalanoseptimans tornava a mans de nobles francs, la major part dels quals prengueren partit, un cop més, contra el poder reial en les interminables lluites civils que sacsejaven l'Imperi. És el cas d'Odalric (852-858), Unifred (858-864) i Bernat de Gòtia (865-878), tots ells investits amb els títols de marquès de Gò-

tia i de comte de Barcelona, Narbona i diversos comtats catalans i septimans, i després destituïts pels sobirans carolingis (Abadal, 1974, vol. I, p. 143-146; Salrach, 1978, vol. II, p. 5-86).

El seguit de traïcions dels nobles francs, i en particular la revolta de Bernat de Gòtia (877-878), acabaren, d'una banda, amb la política d'atribució sistemàtica a la mateixa persona de la direcció dels comtats de Barcelona i Narbona, sovint associada a la dignitat de marquès de Gòtia; d'una altra, augmentaren la confiança de la monarquia en la noblesa autòctona de la frontera meridional, que, de manera progressiva, aniria obtenint el govern dels diferents comtats, excepció feta del comtat de Tolosa, que restaria en poder de la dinastia dels Ramon, una nissaga d'origen franc encara que plenament arrelada al territori (Bonnassie, 1989, p. 32; Débax, 2003a, p. 25). En el cas dels comtats catalans, bona part foren encomanats als néts de Bel·ló de Carcassona. Els fills de Sunifred I d'Urgell-Cerdanya n'aconseguien la majoria: Guifré, dit el Pelós, rebé la investidura dels comtats d'Urgell i Cerdanya el 870, i dels de Barcelona i Girona el 878; i Miró, dit el Vell, la del comtat del Conflent, el 870, i del Rosselló, el 878, mentre que Radulf governà el comtat de Besalú per delegació del seu germà Guifré des del 878 (Abadal, 1958, p. 65-67). Per la seva part, als fills de Sunyer I d'Empúries-Rosselló, els germans Sunyer II i Dela, els havien atribuït el comtat d'Empúries, confiscat al rebel Unifred, el 862, i, un cop traspasat Dela, Sunyer II heretà el comtat del Rosselló en morir el seu cosí Miró el Vell el 895 o 896. El Pallars i la Ribagorça, finalment, trencaren, el 872, els seus lligams de dependència amb el comtat de Tolosa i passaren a mans de Ramon II, membre probablement de la casa comtal de Bigorra (Abadal, 1974, vol. I, p. 146 i 254; Salrach, 1978, vol. II, p. 87-120 i 169-172). Des de finals del segle IX, els comtats catalans i els septimans deixaren de trobar-se sota la mateixa autoritat i començaren a definir dinàmiques pròpies, sense trencar, però, els estrets vincles que aquestes terres mantenien secularment. Serien precisament aquests lligams els que propiciarien, durant la segona meitat del segle XI, el retrobament polític d'alguns dels comtats del nord i del sud de les Corberes, encara que en condicions ben diferents.

LA INDEPENDÈNCIA COMTAL

A partir de les darreres dècades del segle IX i en el decurs del segle X, la feblesa de la monarquia afavorí la progressiva desintegració de l'estat carolingi i el

procés vers la independència d'uns cada cop més llunyans comtats meridionals. De manera gradual, tant a Catalunya com a Occitània, el càrrec comtal deixà de ser beneficiari, és a dir, de nomenament reial, per passar a ser hereditari i, per tant, transmès de pares a fills sense la intervenció del sobirà. Així, per exemple, en morir el 897, Guifré el Pelós havia deixat establert que es repartissin els comtats que havia obtingut de Carles el Calb, el 870, i de Lluís el Tartamut, el 878, entre els seus fills: Guifré Borrell, el primogènit, rebé Barcelona-Girona-Osona, el nucli principal, Miró II la Cerdanya, el Berguedà i el Conflent, i Sunifred l'Urgell (Abadal, 1958, p. 249-250; Salrach, 1978, vol. II, p. 141-157). El poder efectiu era, doncs, exercit per les autoritats locals, que arribaren a bastir importants principats territorials mitjançant el reagrupament de diferents comtats. En aquesta situació, el 987, la desaparició de la dinastia carolíngia i l'entronització de la capeta propiciaren l'extinció *de facto* dels febles lligams feudals que unien la monarquia franca amb els comtes catalans i occitans, els quals exercien, des de feia temps, una sobirania plena sobre els seus territoris. De fet, en el decurs dels segles XI i XII, els Capets aconseguiren, amb el suport de l'Església, imposar-se a la noblesa i bastir un estat sòlid al nord del Loira, però, pel que fa als territoris situats al sud, hagueren de limitar-se a conservar una sobirania estrictament nominal en tant que successors dels monarques Carolingis (Bonnassie, 1989, p. 31-33; Salrach, 1996, p. 15-16). Ara bé, legitimada per aquest llegat, la dinastia capeta acabaria portant a terme les ambicions d'expansió meridional de la Corona francesa, durant el segle XIII.

Vers l'any 1000, el territori occità era un mosaic format per multitud de comtats, més o menys extensos, sovint enfrontats entre ells. A l'est, la Provença estava dividida en tres comtats: el dels comtes de Provença a Arle (després, comtat de Provença o de la Baixa Provença), el dels comtes de Provença a Avinyó (posteriorment, marquesat de Provença) i el dels comtes de Provença a Forcalquer (més tard, comtat de Forcalquer o de l'Alta Provença), tots ells sota la sobirania teòrica del regne de Borgonya-Provença, des del 947, i de l'Imperi romanogermànic, a partir de 1032. Al nord-oest, entre el 993 i el 1030, els comtes de Peitieu i ducs d'Aquitània esdevingueren senyors eminents dels comtats d'Angulema, Perigord, Llemosí, Marca i Alvèrnia, i el 1058 feren efectiva la incorporació del ducat de Gascunya als seus dominis. No obstant, en el trànsit del segle X al segle XI, eren els comtes de Tolosa, també intitolats marquesos de Gòtia, els qui semblaven destinats a exercir un poder hegemònic en l'escenari occità, car havien bastit un gran principat territorial que s'estenia entre la Ga-

rona i el Roine i que incloïa els comtats de Tolosa, Roergue, Albi, Carcí, Narbona, Besiers, Agde, Nimes i Sant Gèli, així com, possiblement, els de Lodeva, Usès i Viviers, als quals el comte Ramon IV, el 1088, afegiria definitivament el marquesat de Provença (Bonnassie, 2001, p. 487-488; Salrach, 1996, p. 15) .

El principat tolosà, tanmateix, era molt extens, potser massa, i estava mancat de coherència interna, amb uns comtes sovint absents i una capital prestigiosa però ubicada a l'extrem occidental i, per tant, molt allunyada dels dominis orientals (Débax, 2003b, p. 70). Per tal d'assegurar la seva autoritat sobre la totalitat d'un territori tan vast, a partir de la fi del segle IX i durant el segle X, els comtes de Tolosa confiaren a diferents vescomtes el govern de circumscripcions que corresponien a vells comtats, com Albi, Narbona, Besiers, Agde o Nimes, o antigues vegueries, cas de Castelnau, Bruniquel, Lautrec o Menèrba. Molt aviat, però, entre finals del segle X i mitjan segle XI, en el marc de la mutació feudal, els llinatges vescomtals deixaren d'actuar com a representants comtals per fer-se amb el control efectiu del poder local, davant la impotència dels comtes de Tolosa, incapaços de fer respectar les seves decisions judicials i d'acabar amb les lluites entre la noblesa. En el decurs del segle XI, el procés d'autonomia dels vescomtes no deixà d'augmentar, i amb ell s'aguditzà el fenomen de fragmentació de l'autoritat comtal. Una d'aquestes dinasties vescomtals, la dels Trencavell, aconseguiria acumular, durant els segles X i XI, els vescomtats d'Albi i Nimes, primer, els de Besiers i Agde, després, i, finalment, els de Carcassona i Rasès, i arribaria a desafiar obertament la sobirania tolosana (Bonnassie, 1989, p. 36-37; Débax, 2003a, p. 23-49 i 270-285). Però les amenaces a les aspiracions hegemòniques dels comtes de Tolosa sobre Occitània no procedien únicament de l'interior. Les ambicions dels veïns també qüestionaven el poder tolosà. Des del nord-oest, el duc Guillem IX d'Aquitània fracassava en l'intent de fer valer els drets de la seva muller Felipa, filla del comte Guillem IV de Tolosa, a la successió del principat tolosà, tot i ocupar Tolosa en dues ocasions (1097-1099 i 1113-1119) (Bonnassie, 2001, p. 492-493). Per la seva part, al sud, el comte Ramon Berenguer I de Barcelona, com veurem, iniciava l'expansió catalana vers el Llenguadoc amb la compra dels comtats de Carcassona i Rasès (1067-1070).

Encara que inicialment més modest, el poder comtal barceloní reposava sobre unes bases més sòlides que el dels comtes de Tolosa. Des de finals del segle IX i durant els segles X i XI, els comtats catalans experimentaren un notable creixement agrari, conseqüència d'un ampli moviment de colonització tant de les terres ermes de l'interior com de les franges de terra incultes que delimitaven la frontera amb

l'islam. La població s'incrementava, i als territoris fronterers els pagesos aloers veien garantides les seves llibertats per les cartes de franquesa concedides pels comtes a les comunitats rurals. Amb l'expansió de la superfície conreada i el consegüent augment de la producció tenia lloc també un progressiu augment de l'activitat comercial, de manera que les fires i els mercats proliferaven a les viles i les ciutats catalanes, i Barcelona esdevenia el principal centre comercial de la Catalunya Vella (Bonnassie, 1979-1981, vol. I, p. 369-416). A més, a partir dels darrers anys del segle X es produïa una expansió de l'economia monetària als comtats catalans, mercès a l'arribada d'or musulmà. En efecte, les monedes d'or sarraines començaren a fluir per la participació d'exèrcits catalans en les lluites internes del califat cordovès contractats com a mercenaris, cas de l'expedició de 1010 a Còrdova, que proporcionà un gran prestigi militar al Casal de Barcelona. Des de mitjan segle XI, en canvi, fou el sistema de les *parias*, o tributs que els regnes de taifes musulmans pagaven als comtats catalans per comprar la pau, el que assegurà l'arribada de l'or andalusí (Bonnassie, 1979-1981, vol. I, p. 324-347 i vol. II, p. 118-128).

La situació de frontera amb l'islam del comtat barceloní conferia al Casal de Barcelona una posició preminent respecte a les altres cases comtals i a la resta de llinatges nobiliaris catalans. Posseïdors de grans dominis a les zones de colonització de la frontera i principals beneficiaris de les entrades regulars d'importants sumes d'or provinents de les *parias* musulmanes, els comtes de Barcelona amassaren una gran fortuna que els permetia retribuir generosament els seus vassalls amb feus en forma de terres o de rendes anuals. L'autoritat comtal barcelonina es trobava, doncs, en millors condicions que la dels comtes de Tolosa per resistir la pressió de l'aristocràcia en el moment de la revolta feudal (Bonnassie, 1989, p. 33-40). A diferència del comtat tolosà, on es produí una degradació perllongada i constant de l'autoritat comtal, la insurrecció nobiliària contra el comte Ramon Berenguer I de Barcelona, liderada pel vescomte Mir Geribert de Barcelona, fou intensa però breu (1041-1059). Amb el suport d'una pagesia que veia amenaçades les seves llibertats per la violència feudal, de la població de la puixant ciutat de Barcelona i de l'Església, i disposant d'una enorme capacitat financera, que li permetia reclutar un gran nombre de combatents, el comte de Barcelona aconseguí la submissió dels revoltats, i la seva autoritat com a cap de l'exèrcit i com a jutge suprem fou unànimement reconeguda (Bonnassie, 1979-1981, vol. II, p. 85-104).

Afermada la seva autoritat a l'interior dels seus dominis, els comtats de Barcelona, Girona i Osona, Ramon Berenguer I aconseguí la preeminència so-

JORDI FERNÁNDEZ-CUADRENCH

bre la resta de llinatges comtals catalans. De fet, els comtes catalans conservaven viu el sentiment de pertinença a una nissaga comuna, car, amb l'excepció dels de Pallars i Ribagorça, tots eren descendents de Sunifred I d'Urgell-Cerdanya, una solidaritat que havia estat consolidada a través d'una política secular de casaments i lligams entre els membres de les cases comtals catalanes, i que també s'havia estès amb aliances matrimonials entre els principals llinatges catalans i occitans (Aurell, 1998, p. 33-43; Débax, 2003b, p. 68-69). Seria aquesta hàbil política matrimonial la que, durant el segle XII, permetria al Casal de Barcelona la integració dels comtats de Besalú (1111), Cerdanya (1118), Rosselló (1172) i Pallars Jussà (1192), la incorporació del comtat de Provença (1112) i la unió dinàstica amb el regne d'Aragó (1137). Aquests vincles de parentiu afavoriren que, entre el 1060 i el 1075, tots els comtes catalans acabessin acceptant la primàcia de Ramon Berenguer I. Així, de la mateixa manera que, entre el 1018 i el 1026, el comte Ermengol I d'Urgell s'havia encomanat al comte Berenguer Ramon I de Barcelona, la resta de cases comtals de la Catalunya Vella reconegué la dependència personal del comte barceloní, mitjançant pactes feudals (Bonnassie, 1979-1981, vol. II, p. 151-153). En imposar-se a les altres famílies comtals i aconseguir la subordinació dels principals llinatges de la noblesa catalana, Ramon Berenguer I esdevingué el cap indiscutible de tot el sistema feudal a la Catalunya comtal i estigué en condicions de posar les bases d'un estat feudal d'abast català (Bonnassie, 1989, p. 40).

De forma paral·lela, a partir de 1067, Ramon Berenguer I, nét d'Ermessenda de Carcassona i besnét de Letgarda de Tolosa, inicià l'expansió del Casal de Barcelona en terres occitanes. En concret, el comte de Barcelona i la seva muller, la també occitana Almodis de Marca, compraren en alou els comtats de Carcassona i Rasès per una suma de diners que depassava globalment les 5.000 unces d'or, una xifra astronòmica per a l'època, de què disposaven mercès a l'or de les *parias* musulmanes. En efecte, després de la mort sense descendència directa de Roger III, comte de Carcassona i Rasès i vescomte de Besiers i Agde (1067), la seva herència quedà en mans de diferents parents amb interessos contraposats: Ermengarda, la seva germana i muller del vescomte Ramon Bernat Trencavell d'Albi i Nimes i ara també de Besiers i Agde; Adelaida, germana igualment de Roger III i muller del comte Guillem Ramon de Cerdanya; Garsenda, tercera germana, probablement, del darrer comte carcassonès i muller del noble Bernat Odó de Dorna; Rangarda, vídua del comte Pere Ramon de Carcassona, mare de Roger III i germana d'Almodis de Marca; i Pere Guillem i Bernat Guillem, fills

del comte Guillem I de Carcassona i cosins del difunt comte. Els comtes de Barcelona aprofitaren aquesta situació per adquirir, entre els anys 1067 i 1070, la totalitat dels drets sobre els comtats de Carcassona i Rasès, després de complexes negociacions, en què Almodis jugà un paper determinant, i a través de diverses transaccions i convenis (Benito, 2009, p. 18-28; Débax, 2003a, p. 49-71).

Tradicionalment, bona part de la historiografia catalana i la majoria dels historiadors llenguadocians han coincidit a assenyalar que l'objectiu de la compra dels comtats de Carcassona i Rasès per part dels comtes de Barcelona era bastir un estat catalanooccità encavalcat al Pirineu (Aurell, 1987, p. 20-27). Ramon d'Abadal, en canvi, defensa que l'única cosa que pretenia Ramon Berenguer I amb aquesta adquisició era dotar el seu segon fill, el futur Ramon Berenguer II, fruit del seu matrimoni amb Almodis, amb els comtats llenguadocians, ja que els comtats catalans estaven destinats al seu primogènit, Pere Ramon, fill d'Elisabet de Nimes, la seva primera muller. D'aquesta manera, a la mort de Ramon Berenguer I, del Casal de Barcelona havia de sorgir una nova dinastia a l'antiga Septimània, llinatge supeditat a la branca principal i que no disminuiria el patrimoni d'aquesta (Abadal, 1974, vol. II, p. 283-292). És probable, com assenyala Josep Maria Salrach, que l'acció dels comtes de Barcelona obeís a la conjunció de diversos factors: els interessos que el Casal barceloní tenia des d'antic al Llenguadoc i, especialment, a Carcassona; les estretes relacions polítiques i familiars que mantenien els principals llinatges catalans i occitans, mercès a una política secular d'enllaços matrimonials; l'ocasió creada per la mort sense fills del comte Roger III de Carcassona i Rasès i les disputes sorgides entre els seus hereus; i la disponibilitat d'abundant numerari provinent de les *parias* musulmanes per part de Ramon Berenguer I (Salrach, 1996, p. 21). De fet, seguint Santiago Sobrequés, no eren gaires les oportunitats que es podien presentar als comtes de Barcelona per invertir les seves riqueses, i difícilment serien millors, atès els lligams lingüístics, culturals, econòmics i polítics que unien catalans i occitans (Sobrequés, 1961, p. 90-92).

Fos amb la intenció de bastir un estat feudal catalanooccità, fos per motius estrictament familiars, la compra dels comtats de Carcassona i Rasès no només permeté a Ramon Berenguer I adquirir aquests territoris, sinó també fer entrar en l'òrbita barcelonina els comtats de Comenge, Coserans i Foix, així com obtenir el vassallatge de Ramon Bernat Trencavell, vescomte d'Albi, Nimes, Besiers i Agde, fet que havia de tenir una gran transcendència en el futur. El Casal de Barcelona aconseguia, doncs, una posició dominant al Llenguadoc

(Bonnassie, 2001, p. 489-491). Tot i això, la presència catalana a Occitània no fou percebuda encara com una amenaça pels comtes de Tolosa, als quals Ramon Berenguer I compensà amb 1.000 unces d'or per la seva neutralitat en l'afer carcassonès. Certament, les relacions entre les cases comtals de Barcelona i Tolosa visqueren en aquesta època una etapa de relativa entesa, fruit dels vincles familiars que unien ambdós llinatges i, més concretament, mercès a les bones arts i les entrades d'Almodis a la cort tolosana. No en va, el comte Guillem IV de Tolosa i el seu germà i hereu, el futur comte Ramon IV, eren fills d'Almodis i del seu primer marit, el comte Ponç III de Tolosa, i, per tant, germanastres dels futurs comtes de Barcelona Ramon Berenguer II i Berenguer Ramon II (Aurell, 1995, p. 276).

Dos successos tràgics havien de malbaratar la primera expansió ultrapirinenca del Casal de Barcelona. El primer, l'assassinat, el 1071, de la comtessa Almodis a mans del seu fillastre Pere Ramon, el primogènit de Ramon Berenguer I. L'assassinat excloué Pere Ramon de la successió del seu pare, el qual havia deixat disposat que, en morir ell (fet que no va tenir lloc fins el 1076), els seus fills Ramon Berenguer II i Berenguer Ramon II el succeïssin conjuntament als comtats catalans i occitans. El segon succés, encara més greu, fou l'homicidi, el 1082, de Ramon Berenguer II suposadament per ordre del seu germà Berenguer Ramon II. A Catalunya, la crisi es va resoldre, l'any 1086, quan Berenguer Ramon II acceptà la tutoria del seu nebot, el futur comte Ramon Berenguer III de Barcelona, i el compromís d'associar-lo al govern (Sobrequés, 1961, p. 92-98 i 127-133). A Occitània, en canvi, la commoció provocada per aquest esdeveniment fou aprofitada pel vescomte Bernat Ató IV, del llinatge dels Trencavell, per fer-se amb el control efectiu dels comtats de Carcassona i Rasès, vincular-los als seus vescomtats d'Albi, Nimes, Besiers i Agde, i titular-se'n, des de 1090, vescomte, sota l'aixopluc momentani del comte de Tolosa (Abadal, 1974, vol. II, p. 293-294; Benito, 2009, p. 28-31; Débax, 2003a, p. 77-79).

LA GRAN GUERRA OCCITANA

En acabar el segle XI, la política occitana dissenyada per Ramon Berenguer I i Almodis semblava abocada al fracàs. No obstant, a començaments del segle XII, un tomb en l'escenari occità faria possible que el Casal de Barcelona no només recuperés les posicions perdudes al Llenguadoc sinó que estigués en con-

dicions de disputar als comtes de Tolosa l'hegemonia sobre Occitània. Aquesta nova situació seria la causa de l'enfrontament d'ambdós llinatges durant bona part del segle XII, en el que la historiografia francesa ha batejat amb el nom de la Gran Guerra Meridional o la Guerra de Cents Anys Meridional, però que, d'acord amb Pere Benito i com feia Jordi Ventura, creiem més apropiat anomenar la Gran Guerra Occitana (Benito, 2009, p. 18; Ventura, 1961, p. 201), atès que, en aquella època i des de feia segles, Occitània era un món compartit per catalans i occitans.

El llarg regnat de Ramon Berenguer III (1086-1131) suposà la represa i la consolidació de la política tradicional del Casal de Barcelona i, molt especialment, del seu avi Ramon Berenguer I, que tenia com a objectius afermar la construcció del principat feudal barceloní, eixamplar les fronteres vers el sud i aprofundir els lligams amb Occitània. Mercès a l'hàbil estratègia matrimonial que caracteritzà la seva dinastia, el comte de Barcelona aconseguí incorporar el comtat de Besalú a la mort del seu gendre Bernat III, de qui era hereu universal (1111), i s'annexà el comtat de Cerdanya en traspasar el comte Bernat Guillem, cosí germà seu, sense descendència (1117 o 1118) (Aurell, 1998, p. 322-329). Pel que fa l'expansió peninsular, els avenços catalans en territori musulmà es veieren alentits, d'una banda, per les escomeses dels almoràvits, que arribarien a penetrar fins al Penedès (1107), i, de l'altra, per la intervenció en terres occitanes. Tot i això, Ramon Berenguer III participà decisivament en la presa de Balaguer per l'exèrcit d'Ermengol VI d'Urgell (1105) i, un cop rebutjat l'atac almoràvit, impulsà el repoblament de les contrades d'Olèrdola (1108) i les Garrigues (1119), així com de la ciutat i el territori de Tarragona (entre el 1118 i el 1129), la qual cosa havia de permetre la restauració efectiva de la seu metropolitana tarragonina amb la investidura com a arquebisbe d'Oleguer, bisbe de Barcelona (1119) (Sobrequés, 1961, p. 165-168 i 190-193).

Restaurat l'arquebisbat tarragoní, els bisbats catalans deixaren de dependre del metropolità de Narbona per passar a l'obediència del de Tarragona. Això, però, no trencà els forts vincles religiosos i espirituals que hi havia entre les terres catalanes i les occitanes. De fet, durant els segles X, XI i XII, els moviments reformadors de l'Església (les reformes cluniacenca i gregoriana) i els nous ordes (el canonical agustinià i el del Cister) foren introduïts a Catalunya a través d'Occitània (Aventín, 1996, p. 25-26). En el decurs dels segles XI i XII, molts monestirs catalans depengueren de les grans abadies reformades occitanes, unió que en alguns casos es perllongaria més de cent anys (Pladevall, 1978, p. 48-49).

Al cenobi provençal de Sant Víctor de Marsella hi estaven units els monestirs de Sant Miquel del Fai (1042), Sant Pol de Mar (1048), Sant Sebastià dels Gorgs (1052), Santa Maria de Ripoll (1070), Sant Pere de Besalú (1071), Sant Esteve de Banyoles (abans de 1081), Sant Joan de les Abadesses (1083), Sant Miquel de Cuixà (1091), Sant Martí del Canigó (1091) i Santa Maria de Gerri (1096). A la Gascunya, Sant Pere de Moissac, filial de Cluny, posseïa les abadies de Sant Pere de Camprodon (1078), Santa Maria d'Arles (1078) i Sant Pau de Fenollet (1078). El monestir llenguadocià de Santa Maria de la Grassa havia rebut els cenobis de Santa Maria de Ridaura (937), Sant Sepulcre de Palera (1107), Sant Andreu de Sureda (1109), Sant Martí del Canigó, deslliurat de Marsella (1114), Sant Pere de Galligants (1117) i Sant Feliu de Guíxols (1118). De Sant Ponç de Tomeres, també al Llenguadoc, depenien les abadies de Sant Martí de Les (1070), Sant Benet de Bages (1074), Sant Cugat del Vallès i Sant Pere de Roda (poc abans de 1090) (Mundó, 1963, p. 560-569). D'altra banda, a partir de 1080, la regla de sant Agustí elaborada pels canonges reformats o agustinians de Sant Ruf d'Avinyó s'escampava per les cases canòniques catalanes, antigues o de nova creació. Finalment, ja ben entrat el segle XII, les abadies cistercenques occitanes de Grand Selva i Santa Maria de Fontfreda fundaren a Catalunya els monestirs de Santes Creus (1150) i Santa Maria de Poblet (1152), respectivament. Amb l'anar i venir d'aquests monjos arribaren a Catalunya els corrents artístics i culturals de cada època (Pladevall, 2003, p. 63-65).

Pel que fa a Occitània, Ramon Berenguer III aplicà una política que continuarien els seus successors amb gran èxit i que consistia a combinar sàviament els lligams de parentiu, la diplomàcia i l'ús de la força. El 1107, descontents amb els Trencavell i atïats per agents catalans, els carcassonesos es revoltaren contra el vescomte Bernat Ató IV de Besiers. La rebel·lió, però, no fou oportuna, ja que el comte de Barcelona, ocupat a repel·lir els almoràvits, no pogué ajudar els revoltats i fer efectiva la reclamació dels seus drets sobre els comtats de Carcassona i Rasès. Aquesta situació permeté que, en pocs mesos, el vescomte de Besiers recuperés la ciutat amb l'ajut del comte Bertran de Tolosa, qui veié l'oportunitat de foragitar els catalans del Llenguadoc i donà a Bernat Ató la seva protecció a canvi del reconeixement de la sobirania superior sobre el comtat de Carcassona (Aventín, 1996, p. 28). Les aspiracions occitanes del Casal de Barcelona semblaven, doncs, esvair-se definitivament.

Ara bé, el febrer de 1112, Ramon Berenguer III es maridà amb Dolça de Provença, filla i hereva de Gerberga de Provença i del seu difunt marit Gilbert

de Gavaldà, la qual, un any després, li feia cessió de tots els seus dominis: el comtat de Provença i els vescomtats de Millau, Gavaldà i Carladès. Tot seguit, la primavera d'aquell 1112, mentre Bertran de Tolosa, també comte de Trípoli, trobava la mort lluitant a Terra Santa, el comte de Barcelona iniciava una ofensiva ben planificada al Llenguadoc, després d'establir una aliança amb el vescomte Eimeric II de Narbona, el seu germanastre, a qui lliurava en feu la Fenolleda i el Perapertusès i prometia la cessió també en feu dels comtats de Carcassona i Rasès, i d'atjar una segona revolta carcassonesa. Davant l'ofensiva catalana i l'absència del comte de Tolosa, el vescomte Bernat Ató de Besiers cercà l'ajuda del rei Alfons I d'Aragó, dit el Bataller, rival peninsular de Ramon Berenguer III, de qui es reconegué vassall pel comtat de Rasès, i establí una aliança amb el comte Roger II de Foix. No obstant, el 8 de juny de 1112, quan l'enfrontament semblava inevitable, el comte de Barcelona i el vescomte de Besiers arribaren a un pacte pel qual Bernat Ató jurava fidelitat a Ramon Berenguer III, de qui reconeixia tenir en feu els comtats de Carcassona i Rasès (Benito, 2009, p. 31-37; Débax, 2003a, p. 80-82). Així, el Casal de Barcelona recuperava la sobirania dels comtats llenguadocians, ni que fos de manera purament teòrica i en unes condicions ben allunyades, segons observa Ramon d'Abadal, de la propietat plena comprada pels seus avis Ramon Berenguer I i Almodis (Abadal, 1974, p. 296-298). A més, el nou *statu quo* no duraria gaire, ja que, com assenyala Pierre Bonnassie, al llarg del segle XII, el llinatge dels Trencavell excel·lí en l'art de practicar una fidelitat basculant entre Barcelona i Tolosa per tal de mantenir la seva independència (Bonnassie, p. 1989, p. 42).

Obtinguda una precària pau a l'escenari occità i enfortida la vocació mediterrània del Casal de Barcelona amb la incorporació de la façana marítima de la Provença, Ramon Berenguer III portà a terme una expedició militar mar enllà que preludiava el que seria l'expansió catalana per la Mediterrània de les centúries següents. En concret, entre els anys 1114 i 1115, el comte de Barcelona encapçalà una operació militar contra les illes Balears, base d'operacions de la pirateria musulmana que assolava les rutes del comerç marítim de la Mediterrània occidental, empresa afavorida pel papa Pasqual II amb la condició de croada (1113). Un gran estol format per naus catalanes, llenguadocianes, provençals i italianes, especialment pisanes, prengué i saquejà primer Eivissa i després Mallorca. Amb tot, la croada havia estat concebuda més com una expedició de càstig que de conquesta, de manera que el domini cristià sobre aquestes illes fou efímer, ja que, la primavera de 1115, la presència dels almoràvits al pla de

Barcelona precipità el retorn de catalans i occitans, i a començaments de 1116 Eivissa i Mallorca tornaven a estar en poder dels musulmans (Ferrer i Mallol, 2009, p. 160-168; Sobrequés, 1961, p. 174-180).

La represa de la política expansiva ultrapirinenca de Ramon Berenguer III havia de conduir les cases comtals de Barcelona i Tolosa a disputar-se obertament l'hegemonia occitana tant en terres llenguadocianes com en el no menys complex escenari provençal. En efecte, la situació a Provença, com hem tingut l'oportunitat de veure anteriorment, era ben complicada. Les terres provençals, de les quals els emperadors alemanys n'ostentaven nominalment la sobirania, es trobaven dividides entre el comte de Barcelona, que posseïa el comtat de Provença, és a dir, la Provença marítima o Baixa Provença; el comte de Tolosa, ensems marquès de Provença, que controlava la Provença continental; i els Forcalquer, llinatge provinent d'una branca menor del casal comtal d'Urgell que, des de 1096, governava el comtat de Forcalquer o de l'Alta Provença (Crusafont, 2012, p. 54-57; Miret i Sans, 1903, p. 32-50). A més, cal tenir present que el litoral provençal era objecte del desig de les ciutats italianes de Gènova i Pisa, que en la seva pugna comercial rivalitzaven pel control de la Mediterrània occidental i s'aliaven amb catalans o tolosans en funció dels seus interessos en cada moment (Ventura, 1961, p. 66-75).

El detonant de la guerra entre Barcelona i Tolosa fou una nova rebel·lió dels carcassonesos, el 1120, contra el vescomte Bernat Ató de Besiers, el qual demanà ajut al comte Alfons Jordà de Tolosa per recuperar la ciutat de Carcassona, cosa que aconseguiria uns anys més tard (1124). El conflicte es transformà aviat en una pugna entre catalans i tolosans que es focalitzà en el control de la Provença, si bé transcorreria en diferents escenaris tant provençals com llenguadocians; una lluita que arrossegà aliats i adversaris d'un i altre bàndol i que provocà la divisió de la noblesa occitana. Al costat de Ramon Berenguer III lluitaven el duc Guillem IX d'Aquitània, que encara cobejava el comtat de Tolosa, l'Església provençal, el vescomte Eimeric II de Narbona, fidel al seu germanastre, el comte Roger II de Foix, Guillem VI, senyor de Montpeller, i els pisans, entre d'altres. Per la seva part, Alfons Jordà de Tolosa, a més del vescomte de Besiers, tenia com a principals aliats el rei Alfons I d'Aragó, que disputava al comte de Barcelona la conquesta de Lleida, Ramon I de Baus, cap del llinatge nobiliari més poderós de la Provença, cunyat de Ramon Berenguer III i pretendent als drets del comtat provençal com a espòs d'Estefania de Provença, i els genovesos (Benito, 2009, p. 40-44; Higounet, 1951, p. 316-318). Després

d'anys de combat i davant la impossibilitat d'imposar-se a l'enemic, la pau de 1125 posà fi temporalment a la guerra catalanotolosana i fixà amb precisió la frontera entre els territoris provençals del comte de Barcelona i els del comte de Tolosa al riu Durença: el comtat de Provença s'estendria entre el Durença i el mar, i el marquesat de Provença abraçaria les terres compreses entre els rius Durença i Isera (Aurell, 1985-1986, p. 177; Aventín, 1996, p. 29-30).

En morir l'any 1131, Ramon Berenguer III havia deixat establert que es repartissin les seves possessions entre el seu primogènit, des d'ara Ramon Berenguer IV de Barcelona, que rebia els comtats catalans i els de Carcassona i Rasès, i el seu segon fill, d'ara endavant Berenguer Ramon I de Provença, a qui deixava el comtat de Provença i els vescomtats de Millau, Gavaldà i Carladès. Aquesta separació correspon perfectament al costum dels membres del Casal de Barcelona, assenyalat per Martí Aurell, de transmetre al primogènit la integritat de l'herència rebuda del pare i disposar, en canvi, lliurement de les adquisicions fetes durant el regnat, que normalment eren cedides al segon fill, sovint amb un vincle de dependència respecte del seu germà gran (Aurell, 1998, p. 340); un costum, també present en la dinastia capeta i entre els Plantagenets, que retrobarem en els testaments dels comtes-reis Alfons I i Jaume I de Catalunya-Aragó.

El 1137, un fet d'enorme transcendència modificà el joc d'aliances en l'escenari occità. Es tracta de la creació de la Corona d'Aragó, mitjançant el matrimoni de Ramon Berenguer IV amb Peronella, filla i hereva del rei Ramir II d'Aragó. L'enllaç dinàstic de Catalunya i Aragó suposà un augment notable dels territoris del Casal de Barcelona, amb una presència especialment important al Pirineu central i occidental, i una implicació més gran en el procés d'expansió peninsular dels regnes cristians. A més, la unió catalanoaragonesa permeté als comtes de Barcelona assolir la dignitat reial com a monarques d'Aragó. Aquest títol, però, estava reservat al fill de Peronella, el futur comte-rei Alfons I de Catalunya-Aragó, ja que Ramon Berenguer IV, malgrat exercir la sobirania aragonesa, hagué de conformar-se amb el títol de príncep d'Aragó (Aurell, 1998, p. 359-363). D'altra banda, la unió amb Aragó enfortí la política ultrapirinenca catalana, ja que aragonesos i gascons havien desenvolupat històricament uns lligams molt estrets. De fet, l'expansió aragonesa cap a la vall de l'Ebre dels reis Pere I i Alfons el Bataller, que comportaria les conquestes d'Oscà (1096), Barbastre (1101), Saragossa (1118) i Tudela (1119), comptà no només amb l'ajut militar del vescomte Gastó IV de Bearn i del comte Cèntul II de Bigorra, sinó també amb l'aportació molt significativa de població gascona, pagesos bearne-

sos i bigordans que s'establiren als territoris conquerits (Bonnassie, 1974, p. 138-139; Ventura, 1961, p. 34-37).

Com a governant d'Aragó, el 1140, Ramon Berenguer IV pactà amb Alfons VII de Castella a Carrión el repartiment del regne de Navarra i la recuperació de la vall de l'Ebre, que els castellans havien ocupat en morir el rei aragonès Alfons el Bataller sense descendència (1134), a canvi del vassallatge del comte de Barcelona al monarca castellà per l'anomenat Regne de Saragossa. Tot seguit, Ramon Berenguer IV inicià l'expansió vers el Baix Aragó i completà la conquesta de la Catalunya Nova, amb les preses de Tortosa (1148), que comptà amb la participació de la flota genovesa, i de Lleida (1149) (Ferrer i Mallol, 2009, p. 181-204; Riera Melis, 2003, p. 14-16). Cal afegir que un nodrit nombre d'occitans participà en el repoblament de la Catalunya Nova (Ventura, 1961, p. 20-23), com ho farien en els de les illes Balears i València la centúria següent, una aportació demogràfica que havia de mantenir-se fins al segle XVIII. De fet, fruit del fenomen d'osmosi demogràfica entre els dos vessants del Pirineu assenyalat per Jaume Vicens Vives (Vicens Vives, 1959, p. 141-142), l'excedent de població d'Occitània havia de servir tradicionalment per pal·liar el dèficit demogràfic endèmic de Catalunya. Finalment, el 1151, a través del Tractat de Tudellén, Ramon Berenguer IV i Alfons VII de Castella acordaven una nova repartició del regne de Navarra, així com el repartiment d'al-Àndalus, reservant a catalans i aragonesos la conquesta de les terres dels regnes de València, Dènia i Múrcia, territoris, però, pels quals els sobirans catalanoaragonesos haurien de retre homenatge al sobirà castellà (Riera Melis, 2003, p. 16-17).

Quant a la política occitana, Ramon Berenguer IV defensà els interessos del Casal de Barcelona actuant com a cap de llinatge tant en terres llenguadocianes, on donà suport a aliats fidels com els vescomtes de Narbona i els senyors de Montpeller i féu valer la seva condició de senyor eminent dels comtats de Carcassona i Rasès, com en territori provençal, on ajudà militarment el seu germà Berenguer Ramon I de Provença, i a la mort d'aquest (1144) exercí la regència provençal (Ramon Berenguer II de Provença) durant la minoria del futur comte Ramon Berenguer III de Provença, el seu nebot. Al Llenguadoc, les tensions amb el comte tolosà revifaren, el juliol de 1134, en morir Eimeric II de Narbona combatent a Fraga, ja que Alfons Jordà de Tolosa aprofità l'oportunitat per emparar-se del vescomtat de Narbona com a tutor d'Ermengarda, filla i hereva d'Eimeric II. Amb tot, el setembre d'aquell any, catalans i tolosans acordaven una treva. El conflicte catalanotolosà tornà a esclatar, el 1141, a causa

de la rebel·lió dels burgesos montpellerins contra el seu senyor, Guillem VI de Montpeller, instigada pel comte de Tolosa, i de l'ofensiva d'Alfons Jordà i del comte Roger III de Foix, aliat seu, contra l'Albigès i el Rasès, respectivament. El 1142, una gran aliança internacional antitolosana, formada, entre d'altres, per Ramon Berenguer IV, Guillem VI de Montpeller, els germans Roger I de Carcassona i Albi i Ramon Trencavell de Besiers i Agde, de la dinastia vescomtal dels Trencavell, i les ciutats italianes de Gènova i Pisa, acabà amb la insurrecció montpellerina i permeté la captura del comte de Tolosa, el qual es veié forçat a lliurar el vescomtat de Narbona a Ermengarda i al seu marit Bernat d'Andusa, així com a prometre la seva no-ingerència en els afers provençals (Benito, 2009, p. 44-48).

És interessant constatar l'acostament dels Trencavell, tradicionalment aliats dels tolosans, al Casal de Barcelona, fet que Hélène Débax atribueix als estrets lligams que aquest llinatge llenguadocià mantenia amb la monarquia aragonesa, des de 1137 representada per Ramon Berenguer IV com a príncep d'Aragó. Aquest acostament seria aprofitat pel comte de Barcelona per forçar el reconeixement de la seva sobirania sobre els comtats de Carcassona i Rasès, el 1150, coincidint amb la mort de vescomte Roger I, en aconseguir l'homenatge de Ramon Trencavell, germà i hereu d'aquest, ensems vescomte de vescomte de Besiers i Agde (Débax, 2003a, p. 86-90). Els antics vincles amb els sobirans aragonesos també afavoriren que el 1154, un cop traspassat el vescomte Pere I de Bearn, els bearnesos escollissin Ramon Berenguer IV com a governant del vescomtat durant la minoria del futur Gastó V, la qual cosa permetia estendre la influència barcelonina a la Gascunya pirinenca.

Malgrat tot, Tolosa no estava disposada a renunciar a les seves aspiracions i el conflicte amb Barcelona continuà durant la dècada dels cinquanta del segle XII. El 1159, Ramon Berenguer IV, decidit a derrotar Ramon V de Tolosa, amplià la seva tradicional aliança militar amb el vescomte Ramon Trencavell de Carcassona i Besiers, la vescomtessa Ermengarda II de Narbona i Guillem VII de Montpeller, i hi incorporà el rei anglès Enric II Plantagenet, el qual, com a marit de la duquessa Elionor d'Aquitània, filla i hereva de Guillem IX, reclamava els drets sobre el comtat tolosà. L'amenaça era tan seriosa que el comte Ramon V de Tolosa hagué de demanar ajuda al rei Lluís VII de França, el seu cunyat. D'aquesta manera, el conflicte entre les cases de Barcelona i Tolosa s'estenia a l'Aquitània i al Llemosí, i s'imbricava amb la disputa que mantenien Capets i Plantagenets al nord del Loira (Bonnassie, 2001, p. 495-496). La mo-

narquia francesa intervenia per primera vegada a Occitània i aconseguia aturar l'escomesa anglocatalana contra Tolosa. Així, el 1160, la treva signada entre Enric II d'Anglaterra i Lluís VII de França possibilitava una pau temporal a l'escenari llenguadocià (Benito, 2009, p. 56-60; Higounet, 1951, p. 318-319).

La situació no era menys complicada per als catalans a la Provença. El 1144, en morir el comte Berenguer Ramon I en un enfrontament amb corsaris genovesos, el comtat provençal caigué en mans de Ramon I de Baus, aliat dels tolosans. Aquest es revoltà contra l'autoritat del Casal de Barcelona, encapçalant una part de la noblesa provençal i amb l'ajut de la flota genovesa, i reivindicà els seus drets sobre el comtat de Provença, territori que li seria atorgat per l'emperador Conrad III com a feu imperial (1145). Ni les reiterades derrotes del llinatge provençal i dels seus partidaris davant Ramon Berenguer IV (a partir de 1147) ni la mort de Ramon I de Baus (1150) acabaren amb les guerres baussenques, atacades per l'emperador Frederic I Barba-roja, el comte Ramon V de Tolosa i la ciutat de Gènova. El 1162, però, el comte de Barcelona derrotava militarment els Baus i, fet tant o més important, els aïllava políticament en prometre a l'emperador alemany el seu suport en el conflicte que aquest mantenia amb el Papat. L'ofensiva diplomàtica barcelonina canviava, doncs, el fràgil joc d'equilibris de la política provençal. Ara bé, el 6 d'agost d'aquell any, Ramon Berenguer IV moria a Borg Sant Dalmatz, camí de Torí, on anava a trobar-se amb Frederic Barba-roja, acompanyat pel seu nebot Ramon Berenguer III de Provença, el qual, pocs dies després, rebia el comtat provençal com a feudatari de l'emperador alemany en retre-li homenatge (Aurell, 1985-1986, p. 177-179; Aventín, 1996, p. 30-32; Benito, 2009, p. 49-52, 54-56 i 60-62). En traspassar, el comte de Barcelona havia aconseguit teixir una sòlida xarxa d'aliances amb bona part de la noblesa llenguadociana i amb la monarquia anglesa, que amenaçava d'encerclar el comte de Tolosa, i havia consolidat l'autoritat de la dinastia barcelonina a la Provença.

Després de la mort de Ramon Berenguer IV, el 1162, el seu primogènit, el jove comte-rei Alfons I de Catalunya-Aragó, dit el Cast, continuà la conquesta i el repoblament del Baix Aragó amb la presa de Casp (1169) i la fundació de Terol (1170), i incrementà els seus dominis a Catalunya amb la incorporació del comtat del Rosselló, en morir sense fills el comte rossellonès Gerard II, el qual havia instituït hereu el sobirà catalanoaragonès (1172), i del comtat de Pallars Jussà, que fou cedit a Alfons I per la comtessa Dolça I, darrera representant d'un llinatge que descendia de la casa comtal de Tolosa (1192) (Aurell, 1998,

p. 329-336). D'altra banda, determinat a desempallegar-se de la submissió deguda a la monarquia castellana, el comte-rei donà un suport decisiu a Alfons VIII de Castella en la conquesta de Conca, a canvi de la renúncia d'aquest a la sobirania sobre Saragossa (1177), i acordà amb el sobirà castellà el Tractat de Cazola, segons el qual la Corona catalanoaragonesa podria conquerir els regnes musulmans de València i Dènia en plena sobirania tot renunciant a la conquesta del regne de Múrcia (1179) (Riera Melis, 2003, p. 18-19; Ventura, 1961, p. 192-195). És evident el canvi d'actitud d'Alfons el Cast respecte a Ramon Berenguer IV, atès que el primer, plenament imbuït de la seva condició reial, no volia, a diferència del seu pare, mantenir vincles de dependència envers cap altre monarca que minvessin la seva sobirania, com ho demostra el seu refús a la sobirania imperial sobre el comtat de Provença (1178) o la seva decisió que els documents catalans deixessin de datar-se segons l'any del regnat dels monarques francs (1180) (Zimmermann, 1989, p. 68-69).

La gestió dels dominis occitans jugà, sens dubte, un paper destacat en el regnat d'Alfons I. El 1166, a la mort de Ramon Berenguer III de Provença i davant els moviments del comte Ramon V de Tolosa per aconseguir el comtat provençal, els consellers del jove comte-rei conduïren Alfons el Cast a la Provença per fer-se amb el control efectiu del comtat, saberen atraure a la seva causa els Baus, enemics tradicionals del Casal de Barcelona i des d'aquell moment fidels aliats de la monarquia catalanoaragonesa, i rebutjaren l'exèrcit tolosà amb l'ajut dels genovesos i mercès a una nova escomesa d'Enric II Plantagenet contra Tolosa. El 1167, Alfons I, intitulat marquès de Provença, deixava les terres provençals després d'haver confiat el govern del comtat al seu germà Pere, d'ara endavant Ramon Berenguer IV de Provença, però havia d'enfrontar-se novament als tolosans al Llenguadoc (Aurell, 1985-1986, p. 180). En efecte, l'exèrcit catalanoaragonès hagué d'intervenir per restituir Besiers al vescomte Roger II, després que el comte Ramon V de Tolosa va instigar la revolta dels burgesos de la ciutat que costà la vida a Ramon Trencavell, pare de Roger II, i va intentar desposseir el jove vescomte de l'herència de Carcassona-Rasès i Besiers-Agde en favor del comte Roger Bernat I de Foix (1167-1168). L'ofensiva tolosana reprengué el 1171, quan el comte Ramon V s'emparà del comtat de Melguèlh, s'alià amb Gènova per bloquejar per terra i mar Montpeller i maridà la seva filla amb el vescomte Roger II de Besiers, el qual, seguint la vella tradició dels Trencavell, trencava així la seva aliança amb Barcelona per posar-se sota l'aixopluc de Tolosa. Després d'una breu treva (1173), la coalició tolosanogenovesa tornà

JORDI FERNÁNDEZ-CUADRENCH

a amenaçar els dominis occitans del Casal de Barcelona i els dels seus aliats a partir de 1174. Tanmateix, l'ofensiva catalanoaragonesa de 1175 contra Tolosa aconseguia forçar, l'abril de 1176, una nova pau entre catalans i tolosans, per la qual Ramon V veia confirmada la seva sobirania sobre el comtat de Melguèlh i sobre els dominis dels Trencavell, inclosos els comtats de Carcassona i Rasès, mentre que Alfons el Cast afermava el seu domini sobre el comtat de Provença i els vescomtats de Millau, Gavalvà i Carladès (Débax, 2003a, p. 91-92; Ventura, 1961, p. 160-164 i 167-169). La pau de Tarascó, a més, suposaria un greu cop per a les aspiracions genoveses de controlar el litoral provençal, ja que trencava l'aliança militar entre Tolosa i la capital lígur. Deslliurat momentàniament de l'amenaça tolosana, el comte-rei estava en condicions de sotmetre Niça (1176) i el comtat de Forcalquer (1177-1178), així com de desafiar l'autoritat imperial no assistint a la coronació de Frederic Barba-roja com a rei de Borgonya, absència que qüestionava obertament la sobirania de l'emperador sobre el territori provençal (1178) (Aurell, 1985-1986, p. 181; Benito, 2009, p. 63-82).

Aprofitant els forts lligams que hi havia entre els principats gascons del Pirineu central i la monarquia aragonesa, Alfons el Cast estengué la influència del Casal de Barcelona sobre el vescomtat de Bearn i el comtat de Bigorra, amb una clara voluntat d'encerclament del comtat de Tolosa, seguint la política iniciada pel seu pare Ramon Berenguer IV. El 1170, havent mort sense descendència el vescomte Gastó V de Bearn, Maria, la seva germana i hereva, retia homenatge al comte-rei, reconeixia la sobirania d'aquest sobre el Bearn i es comprometia a no maridar-se sense el consentiment reial. L'any següent, Maria es casava amb Guillem, fill i hereu de Guillem Ramon de Montcada, senescal de Catalunya, que, com a vescomte de Bearn, també es reconegué vassall d'Alfons I. Amb Guillem I de Montcada i de Bearn s'iniciava la dinastia catalana que havia de regir els destins del vescomtat bearnès fins a 1290 (Sobrequés, 1975, p. 32-50). Més a l'est, abans de 1175, els aranesos, mitjançant un tractat d'emparança, s'havien posat sota la protecció d'Alfons el Cast i havien entrat en l'òrbita de la Corona catalanoaragonesa. El 1175, el comte-rei decidí cedir en feu la Vall d'Aran al comte Cèntul III de Bigorra, a canvi del vassallatge d'aquest pel comtat bigordà. El 1192, tanmateix, Alfons el Cast tornava a posar l'Aran sota la protecció directa de la Corona, alhora que concedia el comtat de Bigorra en feu vitalici al vescomte Gastó VI de Bearn (Aurell, 1998, p. 388-389; Ventura, 1961, p. 165-166).

Com era d'esperar, la guerra entre les cases de Barcelona i Tolosa no trigà a reprendre i ho féu de manera especialment violenta. El 1177, el vescomte Roger

II de Besiers, aliat amb el vescomte Bernat Ató VI de Nimes, el seu germà, i Guillem VIII de Montpeller, s'oposà a l'intent de Ramon V de Tolosa d'emparrar-se de Narbona. Com a reacció, el comte tolosà denuncià davant el capítol general del Cister l'extensió de l'heretgia càtara per les terres dels Trencavell amb la connivència del vescomte Roger II, i demanà la intervenció del rei de França. El III Concili del Laterà decretà, el 1179, l'excomunicació i la confiscació dels béns dels qui protegien els heretges, de manera que Ramon V de Tolosa tingué plenes facultats per actuar contra els vescomtes de Besiers i de Nimes (Débax, 2003b, p. 71). Davant d'aquesta greu amenaça, a finals de 1179, els Trencavell tornaren a trencar la fidelitat deguda al comte de Tolosa i sol·licitaren la protecció d'Alfons el Cast, que obtindrien a canvi de reconèixer la sobirania de la monarquia catalanoaragonesa sobre els comtats de Carcassona, Rasès i Nimes (Abadal, 1974, vol. II, p. 303-309). El 1181, Ramon V de Tolosa aconseguia foragitar de Nimes el vescomte Bernat Ató VI i envaïa el vescomtat de Narbona, mentre que Ramon Berenguer IV de Provença, germà del comte-rei, era assassinat per partidaris del comte de Tolosa, prop de Montpeller (Débax, 2003a, p. 92-93). Mort Ramon Berenguer IV, Alfons I delegà el govern del comtat de Provença en el seu germà Sanç (Benito, 2009, p. 82-88; Ventura, 1961, p. 184 i 196-201).

La guerra continuava quan, el 1184, la situació virà en sentit favorable als interessos tolosans mercès a un tractat d'aliança signat per Ramon V de Tolosa, Guillem IV de Folcalquer, la ciutat de Gènova i dos dels, fins aquell moment, més fidels aliats d'Alfons el Cast: Sanç de Provença i Guillem VIII de Montpeller. El comte-rei, conscient de la feblesa de la seva posició i volent recuperar ràpidament el control de la Provença, s'avingué a signar una treva amb el comte de Tolosa, acord que es concretà a Narbona el febrer de 1185 i que ratificà els compromisos adquirits per catalans i tolosans a la Pau de Tarascó de 1176. Pel que fa a Gènova, Alfons I hagué de compensar-la econòmicament. Així les coses, aquell mateix 1185 el monarca catalanoaragonès marxava cap a la Provença i desposseïa del govern d'aquest comtat i dels vescomtats de Millau i Gavaldà el seu germà Sanç, a qui, malgrat la traïció, compensaria amb la donació vitalícia dels comtats de Rosselló i Cerdanya (Aurell, 1985-1986, p. 183; Ventura, 1961, p. 206-211). La treva amb Tolosa fou, però, de curta durada, ja que, el 1186, la guerra entre catalans i tolosans recomençà amb l'intent de Ramon V de Tolosa de prendre la ciutat de Carcassona, ofensiva que faria fracassar el restabliment de l'aliança anglocatalana. L'avenç de l'exèrcit angloaquità en territori tolosà,

amb l'ocupació del Carcí i la presa de viles com Moissac i Càors, provocà, el 1187, la reacció de Felip August de França, a qui Ramon V de Tolosa havia demanat ajuda. L'ofensiva contra els anglesos havia de permetre als francesos emparar-se del Berry i d'una part de la Turena i recuperar el Carcí (1187-1188). Descontents per la guerra, els burgesos tolosans es revoltaren, a començaments de 1188, contra el comte i el derrotaren, obligant-lo a acceptar un acord que afeblia l'autoritat comtal (1189). Finalment, el 26 de gener de 1190, a l'illa Gernega, entre Tarascó i Bellcaire, Alfons el Cast i Ramon V posaven les bases per a la fi del conflicte tolosanocatalà i de la Gran Guerra Occitana concertant una pau que reprenia els termes de la de 1185 (Benito, 2009, p. 88-100; Higou-net, 1951, p. 318-320; Ventura, 1961, p. 221-224 i 239-241).

Amb l'eclosió de la civilització dels trobadors durant el segle XII, la cultura occitana esdevingué capdavantera a l'Europa cristiana. Atès que catalans i occitans compartien el mateix espai lingüístic i cultural, no és estrany que la lírica trobadoresca arrelés amb força a les terres catalanes, que havien de donar poetes de renom, durant els segles XII i XIII, com Guillem de Berguedà, Guillem de Cabestany, Ramon Vidal de Besalú i Guillem de Cervera, àlies *Cerverí de Girona*, i fins i tot Alfons el Cast escrigué versos, motiu pel qual també seria anomenat el Trobador (Espadaler, 2003, 110-118; Ventura, 1961, p. 142-150). Amb les seves composicions, els trobadors no només cantaven l'amor cortès sinó que també vehiculaven el seu pensament polític de manera mordaç (Aventín, 1996, p. 27-28). Amant de l'art del trobar però també molt conscient del valor dels poetes en tant que creadors d'opinió, Alfons I, igual que faria el seu successor Pere I, acollí molts dels millors trobadors del seu temps: Raimbaut d'Aurenga, Arnaut de Maruelh, Pèire Vidal, Uc Brunenc de Rodès, Arnaut Daniel, Pèire de Vic, Ponç de la Guàrdia, Pèire Roger, Folquet de Marselha, Pèire Ramon de Tolosa, Aimeric de Peguilhan, Raimbaut de Vaqueiras i el mestre Giraut de Bornelh són tan sols alguns dels trobadors de diversa procedència geogràfica i social que s'aplegaren a la cort del comte-rei, a qui donaren prestigi cultural i polític. Però no tots els trobadors abraçaren la causa del monarca catalanoaragonès. També hi tingué acèrrims detractors, com Bertran de Born i Giraut del Luc, partidaris del comte de Tolosa, o Guillem de Berguedà, afí al vescomte de Castellbò (Aurell, 1998, p. 497-500; Espadaler, 2003, p. 108-110; Ventura, 1961, p. 202-203).

A la fi del seu regnat, Alfons el Cast, a qui Antoni Rovira i Virgili anomenà «emperador del Pirineu» (Ventura, 1961, p. 269), dominava, directament

o indirectament, la majoria dels comtats de la Catalunya Vella, la Catalunya Nova, el regne d'Aragó i bona part del Baix Lenguadoc, de la Provença i del sud de la Gascunya. La Corona catalanoaragonesa senyorejava la major part del Pirineu i del litoral mediterrani comprès entre Niça i Tortosa, jugava un paper essencial en les rutes del comerç marítim de la Mediterrània occidental i tenia un paper preponderant en l'exportació de sal, mercès al control de les salines llenguadocianes i provençals (Aurell, 1987, p. 32). Amb tot, més que no pas un imperi catalanooccità, la dinastia barcelonina estava bastint un estat feudal en què el Casal de Barcelona exercia i estenia la seva autoritat sobre els territoris catalans i occitans a través de vincles familiars i relacions de vassallatge, un domini que era compartit pel conjunt dels membres del llinatge comtal sota la sobirania superior del seu cap natural: el comte de Barcelona (Salrach, 1996, p. 19). Bona prova d'això és que, en morir el 1196, Alfons el Cast havia deixat disposat que els seus territoris fossin dividits entre el seu primogènit, el monarca Pere I de Catalunya-Aragó, dit el Catòlic, que rebia l'herència catalana i aragonesa, a més dels drets sobre els dominis del Baix Lenguadoc i de la Gascunya pirinenca, i el seu segon fill, Alfons II de Provença, a qui deixava el comtat de Provença i els vescomtats de Millau i Gavaldà (Ventura, 1961, p. 266-267).

DE MURET A CORBEIL

En acabar el segle XII, bona part dels principals actors implicats en la política occitana de la segona meitat d'aquella centúria havia desaparegut: el rei Lluís VII de França (1180), el monarca anglès Enric II Plantagenet (1189), l'emperador Frederic I Barba-roja (1190), el comte Ramon V de Tolosa (1194), el vescomte Roger II de Besiers (1194) i el comte-rei Alfons el Cast (1196) (Aventín, 1996, p. 36). Una nova generació de governants prenia les brides dels seus principats en un moment, el tombant de segle, crucial per a Occitània, ja que l'extensió de l'heretgia càtara per terres llenguadocianes durant les darreres dècades del segle XII, amb la complaença d'una part de la noblesa del Lenguadoc, i la determinació del Papat per eradicar la doctrina heterodoxa, amb la prèdica o per la força, amenaçaven de capgirar les aliances i trencar l'equilibri de forces que havia conegut la política occitana fins aquell moment.

Pere I i el comte Ramon VI de Tolosa segellaven definitivament, el 1198, la pau catalanotolosana amb el Tractat de Perpinyà, acord en què havia jugat

un paper destacat el comte Bernat V de Comenge, que poc després esdevenia vassall del comte-rei a canvi de rebre en feu la Vall d'Aran (1201). Aquell mateix any, el monarca catalanoaragonès establia també una concòrdia duradora amb Gènova. La Pau de Perpinyà quedaria rubricada, el 1202, amb el casament del comte de Tolosa amb Elionor, germana de Pere I. Fidel continuador de la política matrimonial del Casal de Barcelona, el comte-rei incorporà el senyoriu montpellerenc a la Corona d'Aragó en casar-se amb Maria, filla i hereva de Guillem VIII de Montpeller, el 1204. Cinc anys més tard, el 1209, el decés del seu germà Alfons permetria a Pere I assumir també el govern del comtat provençal com a tutor del seu nebot, el futur Ramon Berenguer V de Provença. Momenàniament, doncs, la branca principal del llinatge comtal barceloní tornava a aplegar sota la seva autoritat un ampli espai que abastava territoris catalans, aragonesos, llenguadocians i provençals. El monarca catalanoaragonès sabia que els heretges suposaven un obstacle per a la seva política occitana, i prengué severes mesures per combatre el catarisme als seus dominis. Pere I era, i ho demostrava, un ferm aliat del Papat en la lluita de l'Església contra els càtars, condició que havia consolidat amb la seva coronació a Roma pel papa Innocenci III, que li valgué el sobrenom de Catòlic (11 de novembre de 1204) (Alvira, 2008, p. 27-29; Benito, 2009, p. 100-105 i 108-114). Tanmateix, desconfiant dels estrets lligams que unien el comte-rei amb els seus vassalls occitans i conscient de l'interès de la monarquia capeta per estendre la seva sobirania cap al sud, el pontífex preferiria oferir al rei Felip August de França el lideratge de la lluita contra l'heretgia a Occitània, en detriment dels interessos de Pere I.

Entre els anys 1206 i 1208, l'Església intentà recuperar el terreny perdut al Llenguadoc enfront l'heretgia a través de grans campanyes de predicació, però el fracàs de l'anomenada croada espiritual es féu evident el 1207, quan el legat pontífic Pèire de Castelndu proposà combatre militarment el catarisme. L'oposició frontal de Ramon VI de Tolosa a aquesta iniciativa li valgué l'excomunicació com a protector dels heretges. El gener de 1208, l'assassinat de Pèire de Castelndu a la riba del Roine per partidaris del comte de Tolosa tancà la porta a qualsevol solució negociada del conflicte. Dos mesos després, el Papat proclamava la guerra santa contra els heretges i els seus protectors i demanava al rei de França que prengués la direcció de la croada. Felip August, amenaçat com estava pels seus enemics, el rei anglès Joan Sense Terra i l'emperador Otó IV, sabia que no podia obrir un nou front i decidí no encapçalar la croada, tot permetent que hi participés la noblesa francesa. Aplegats a Lió, els croats, majoritàriament

francesos, davallaren per la vall del Roine camí del Llenguadoc, la primavera de 1209, sota el comandament d'Arnau Amalric, abat general del Cister, com a legat del pontífex. Primer prengueren Besiers, on fou massacrada gran part de la població, i, poc després, aconseguiren que capitulés Carcassona, on moriria empresonat, un mesos més tard, el vescomte Ramon Roger Trencavell (juliol-novembre de 1209). El legat papal lliurà els vescomtats de Besiers i Carcassona a Simó de Montfort, senyor de Montfort i comte de Leicester, el qual assumiria la direcció militar de la croada i conqueriria, abans d'acabar el 1210, la totalitat dels dominis dels Trencavell. Pressionat pel Papat, Pere el Catòlic, a començaments de 1211, acceptà com a vassall Simó de Montfort pels antics vescomtats dels Trencavell i li lliurà el seu fill i hereu Jaume, de tan sols tres anys, en penyorra. Però l'ofensiva de Montfort contra el comtat tolosà i els territoris veïns de Foix, el Comengès, el Carcí i l'Agènès posà de manifest que el veritable objectiu de la croada era la conquesta de Tolosa (1211-1212). Res no podia fer Pere I per aturar els croats, especialment en un moment en què la necessitat de fer front als almohades l'obligava a restar als seus dominis peninsulars (Alvira, 2008, p. 33-48; Benito, 2009, p. 118-124; Ventura, 1960, p. 74-79, 88-101 i 108-112).

El 16 juliol de 1212, la decisiva victòria cristiana sobre els almohades a la batalla de Las Navas de Tolosa, en què hi tingué un paper destacat Pere el Catòlic, al costat d'Alfons VIII de Castella, Sanç VII de Navarra i Alfons II de Portugal, aplanava el camí per a la conquesta cristiana d'al-Àndalus i, de manera indirecta, capgirava momentàniament la sort de la croada a Occitània. Enfortit per la condició de victoriós defensor de la cristiandat contra els infidels, Pere I cercà una sortida diplomàtica al conflicte occità i, el novembre de 1212, presentà al Papat una iniciativa que permetia aturar la croada i restablir la pau i l'ortodòxia a les terres tolosanes. El comte-rei proposava l'abdicació de Ramon VI de Tolosa en favor del seu fill, el futur comte Ramon VII, encara menor, de qui el monarca català assumiria la tutela, de manera que els dominis dels comtes tolosans quedessin sota la dependència directa de la Corona d'Aragó i Pere el Catòlic esdevingués el garant del retorn a l'ortodòxia d'aquests territoris; però també exigia reparacions per als comtes de Foix i de Comenge i per al vescomte de Bearn pels abusos i les violències soferts a mans dels croats, malgrat trobar-se sota la protecció reial. Per tal de consolidar la seva posició, el gener de 1213 Pere I entrà a la ciutat de Tolosa amb la seva cort i rebé el jurament d'obediència i fidelitat com a vassalls de Ramon VI, comte de Tolosa, de Ramon Roger I, comte de Foix, de Bernat IV, comte de Comenge, i de Gastó VI, vescomte de

Bearn i comte de Bigorra, així com de cadascun dels seus hereus i dels cònsols de la capital tolosana, en els anomenats Juraments de Tolosa (27 de gener de 1213). Pere el Catòlic culminava així la política occitana del Casal de Barcelona i obtenia, de manera efímera, l'hegemonia sobre la major part d'Occitània (Riera Melis, 2004, p. 60-62). Encara que el pontífex fou inicialment favorable a la proposta del monarca catalanoaragonès i manà aturar la croada (gener de 1213), l'oposició dels croats i, molt especialment, del legat pontifici Arnau Amalric, a través dels delegats del Concili de la Vaur enviats a Roma, féu canviar la posició d'Innocenci III, que finalment, el maig de 1213, revocà la seva decisió i ordenà continuar la guerra santa contra els heretges (Alvira, 2008, p. 49-66 i 83-88; Benito, 2009, p. 124-129; Ventura, 1960, p. 193-207). Pere I havia de triar, doncs, entre incomplir el seu compromís com a sobirà catòlic amb la Santa Seu o trencar les seves obligacions com a senyor feudal amb els seus vassalls i aliats occitans. I decidí defensar la política secular del Casal de Barcelona a Occitània. A partir d'aquest moment, l'encontre entre els exèrcits del comte-rei i del senyor de Montfort era inevitable.

El 12 de setembre de 1213, les tropes catalanoaragoneses de Pere el Catòlic i les tolosanes de Ramon VI s'enfrontaven amb els croats de Simó de Monfort a Muret, població situada a la riba de la Garona, a uns vint quilòmetres al sud de Tolosa. El rei Pere moria al camp de batalla al costat de molts dels seus cavallers, i l'exèrcit catalanotolosà, mancat de lideratge, es batia en una caòtica i cruenta retirada (Benito, 2009, p. 129-130; Ventura, 1960, p. 217-225). La victòria dels croats fou interpretada per molts com un senyal diví: la batalla havia d'entendre's com un Judici de Déu en què Pere I havia estat castigat per oposar-se a la voluntat de l'Església aliant-se amb els heretges (Alvira, 2008, p. 205-215). La mort del comte-rei sumí la Corona catalanoaragonesa en una profunda crisi de la qual trigaria anys a refer-se, car l'hereu al tron era un nen de cinc anys que es trobava en poder de Simó de Montfort. Innocenci III, contrariat per la mort de Pere el Catòlic, posà sota la protecció papal Jaume I de Catalunya-Aragó i, la primavera de 1214, ordenà al cap dels croats que lliurés a Pietro di Benevento, nou legat pontifici, el jove comte-rei, a qui posà sota la custòdia i l'educació dels templers de Montsó, juntament amb el seu cosí germà Ramon Berenguer V de Provença, també un nen. Alhora el seu besoncle Sanç, comte de Rosselló i Cerdanya, assumia la regència dels seus regnes, així com la del comtat provençal (Ventura, 1960, p. 233-238). Més enllà de l'impacte psicològic que tingué el tràgic final de Pere I sobre els seus súbdits catalans, aragonesos i occitans, la

Corona d'Aragó patí la inestabilitat política, les pugnes internes i la voracitat nobiliària pròpies de la situació de feblesa que travessà la monarquia durant la llarga minoria de Jaume I, agreujada per una hisenda reial en fallida (Alvira, 2008, p. 223-224; Soldevila, 1985, p. 3-7).

Les conseqüències de la desfeta de Muret també foren funestes per als occitans. Simó de Montfort veia consolidada la seva posició tant en l'aspecte militar com en el polític, i els comtes de Tolosa, de Foix i de Comenge, així com els cònsols tolosans, s'havien de sotmetre a l'autoritat papal i comprometre's a combatre el catarisme, en el que es coneix amb el nom de Juraments de Narbona (abril de 1214). Paral·lelament, el juliol de 1214, les victòries de Felip August sobre Joan Sense Terra d'Anglaterra i l'emperador Otó IV a Roche-aux-Moines i Bouvines permeteren al rei francès assolir l'hegemonia sobre les terres del nord del Loira, de manera que la monarquia capeta estava en condicions de dur a terme la seva expansió vers el sud. La implicació de la Corona de França a la croada i el suport al seu cap es feren palesos amb l'entrada a Tolosa de Simó de Montfort en companyia del príncep Lluís, primogènit de Felip August (maig de 1215). La culminació de l'ascens del cabdill croat arribà el novembre de 1215, quan el IV Concili del Laterà reconegué Ramon VI de Tolosa culpable de complicitat amb l'heretgia, el condemnà a l'exili i el desposseí dels seus dominis: el marquesat de Provença quedava en mans del seu fill i hereu, el futur Ramon VII, però el comtat de Tolosa i la resta dels seus dominis llenguadocians foren lliurats a Simó de Montfort, reconegut com a duc de Narbona, comte de Tolosa i vescomte de Besiers i Carcassona. Pocs mesos després, l'abril de 1216, Simó de Montfort retia homenatge per aquests territoris a Felip August, acte amb què es restauraven els drets de la monarquia capeta sobre les terres del Llenguadoc (Alvira, 2008, p. 224-230; Ventura, 1960, p. 239-247 i 251-262).

Amb tot, les derrotes i les vexacions no feren més que atiar l'esperit de revolta dels occitans, que, sota el lideratge insospitat del comte tolosà Ramon VI, prengueren Belcaire (1216) i recuperaren Tolosa (1217). Fou precisament durant el setge per reconquerir la «ciutat mondina» que Simó de Montfort trobaria la mort, el 25 de juny de 1218. Amalric de Montfort, el seu fill, heretà els seus dominis i es posà al capdavant de la croada, tot i que no pogué evitar que els occitans continuessin guanyant terreny. A la mort de Ramon VI de Tolosa (1222), Ramon VII el succeí, en un lideratge no menys efectiu que el del seu pare. El gener de 1224, l'armistici acordat a Carcassona amb els comtes de Tolosa i de Foix permeté Amalric de Montfort i els seus deixar el Llenguadoc

camí de l'Illa de França, on havia de cedir tots els seus drets sobre les terres occitanes a la monarquia francesa. En aquest moment, la fracassada croada contra els albigesos es transforma en una veritable empresa d'expansió territorial de la dinastia capeta (Ventura, 1960, p. 267-281, 285-293 i 305). El 1226, en pocs mesos, Lluís VIII de França controlà bona part dels dominis del comte tolosà i dels seus aliats, però en tornar de la campanya militar el sobirà morí sense haver ocupat Tolosa. Empesa per la minoria d'edat del nou monarca Lluís IX, la Corona francesa, amb el beneplàcit del Papat, acordà amb Ramon VII de Tolosa el Tractat de Meaux-París (abril de 1229), que posà fi a dues dècades de guerra. De fet, amenaçat pel poderós exèrcit francès i pressionat o abandonat per molts dels seus, el comte tolosà hagué d'acceptar un seguit de condicions molt severes (Riera Melis, 2004, p. 65-66). Així, entre d'altres exigències, renuncià als seus dominis al Baix Llenguadoc i a la Provença, reconegué tenir el comtat de Tolosa en feu de la Corona de França, consentí l'ocupació de les seves terres durant deu anys per les tropes franceses, es comprometé a casar la seva filla Joana amb Alfons de Poitiers, germà de Lluís IX, i assumí el finançament de la lluita contra l'heretgia, repressió religiosa que es plasmava en la fundació de la Universitat de Tolosa (1229) i la creació del Tribunal de la Inquisició (1232). Finalment, el 12 d'abril de 1229, el comte Ramon VII de Tolosa hagué d'humiliar-se en una solemne cerimònia de penitència pública celebrada davant la gran portada de la catedral de Nôtre-Dame de París. D'aquesta manera, com observa Martín Alvira, l'espai occità quedava, per primera vegada, sota l'autoritat efectiva del rei de França (Alvira, 2008, p. 231-242).

Malgrat les crides reiterades i cada cop més punyents que feren els trobadors occitans perquè el sobirà catalanoaragonès donés suport als seus vassalls llenguadocians i vengés la mort del seu pare, Jaume I ni pogué ni volgué intervenir a Occitània, i quan ho intentà era ja massa tard. Conscient que la seva implicació en el conflicte occità suposaria un enfrontament directe amb el rei de França i podria posar en perill la integritat de la Corona d'Aragó, Jaume I promulgava, el 15 abril de 1226, l'Edicte de Barcelona, pel qual el monarca trencava formalment les relacions amb els seus vassalls i aliats occitans renunciant a auxiliar-los. Endemés de la prudència d'evitar una guerra amb França i de l'oportunitat de relançar l'expansió mediterrània i peninsular amb les conquestes de Mallorca (1229-1232) i de València (1232-1245), alguns factors personals de caire psicològic contribueixen també a explicar la inhibició del sobirà catalanoaragonès en la contesa occitana. En efecte, Jaume I no podria sostreure's

mai a aquelles flagrants i alligonaadores imatges de Pere el Catòlic que s'encarregaren d'inculcar al jove comte-rei els templers de Montsó: la del monarca victoriós com a cavaller cristià davant els infidels a Las Navas de Tolosa i, ben al contrari, la del sobirà vençut i mort per defensar els heretges i oposar-se a la voluntat del Papat lluitant contra els croats a Muret (Aurell, 2011, p. 435). Tot i això, la primavera de 1242, Jaume I valorà la possibilitat de sumar-se a l'aliança anglotolosana contra els francesos, una oportunitat que s'esvairia ràpidament amb les victòries de Lluís IX de França sobre Enric III d'Anglaterra a les batalles de Taillebourg i Saintes (juliol de 1242) i amb la submissió de Ramon VII de Tolosa a la Corona francesa pel Tractat de Lorris (gener de 1243). De fet, Jaume I només intervingué directament a Occitània el 1245, quan fracassà en l'intent de maridar Beatriu, filla i hereva del seu cosí germà Ramon Berenguer V de Provença, amb el comte tolosà Ramon VII. D'acord amb el desig del rei francès i del Papat, Beatriu contragué matrimoni amb el comte Carles d'Anjou, germà de Lluís IX de França (gener de 1246), de manera que el monarca catalanoaragonès no pogué evitar l'entrada del comtat de Provença en l'òrbita de la dinastia capeta i la consegüent pèrdua d'influència catalana sobre el territori provençal (Alvira, 2008, p. 245-254; Aurell, 2011, p. 428; Soldevila, 1985, p. 22-25).

A mitjan segle XIII, el món havia canviat i el destí dels occitans semblava decidit. La monarquia francesa, sòlida aliada del Papat, controlava, directament o indirectament, bona part d'Occitània i havia començat el procés secular que la portaria a unificar el territori occità sota la seva sobirania. Les branques menors de la dinastia capeta governaven el Llenguadoc i la Provença. Traspassat Ramon VII, el 1249, la seva filla Joana i el seu gendre Alfons de Poitiers l'havien succeït al capdavant del comtat de Tolosa, que, en morir els comtes sense descendència, s'incorporaria a la Corona de França (1271) (Riera Melis, 2004, p. 70-71). Pocs anys abans, el 1246, com acabem de veure, Carles d'Anjou havia obtingut el comtat de Provença, territori des d'on els angevins, amb el suport dels sobirans francesos, disputarien als catalans l'hegemonia de la Mediterrània occidental durant tota la baixa edat mitjana. Fins i tot Navarra, un regne que Jaume I havia ambicionat, es trobava en mans franceses, en concret de la dinastia comtal de Xampanya, des de 1234 (Claramunt, 2003, p. 31-32). És en aquest context polític que cal trobar l'explicació a l'abandonament de les aspiracions del Casal de Barcelona sobre Occitània que suposava el Tractat de Corbeil, acordat entre Jaume I i Lluís IX de França i signat l'11 de maig de 1258. El sobirà catalanoaragonès renuncià als drets que li corresponien sobre els dominis occitans del

seu llinatge, llevat de la senyoria de Montpeller, del vescomtat de Carladès i de la baronia d'Omeladès. També en quedà al marge la Vall d'Aran, reintegrada al domini directe de la Corona catalanoaragonesa el 1220. Per la seva part, el monarca francès renuncià a la sobirania que la dinastia capeta podia invocar sobre els comtats catalans com a successora de la monarquia carolíngia. Eren uns drets certament teòrics, però que temps a venir invocarien tant Lluís XIV, en el segle XVII, com Napoleó I, en el segle XIX, per justificar i legitimar la incorporació, parcial o total, de Catalunya a França. El pacte de renúncia mútua als drets sobre les terres de l'altre fou segellat pels sobirans amb l'acord de matrimoni entre Isabel, filla de Jaume I, i el primogènit de Lluís IX, el futur Felip III de França (Cingolani, 2007, p. 281-289; Poujade, 2003, p. 139; Soldevila, 1985, p.25-26). La transcendent i controvertida decisió de Jaume I podia respondre, bé a la prudència i al pragmatisme polític del comte-rei, bé a la impotència del monarca per fer efectius els seus drets a Occitània davant la poderosa Corona francesa i a la seva temença que l'expansionisme dels Capets no continués per terres catalanes, bé al desinterès del sobirà per una sempre incerta i cada cop més problemàtica empresa occitana en benefici de l'expansió mediterrània, però el més probable és que fos el resultat de la confluència d'aquests i d'altres factors. Fos com fos, el Tractat de Corbeil posà fi a la secular política occitana del Casal de Barcelona i la frontera catalanofrancesa arribà perillosament al Pirineu en quedar fixada a les Corberes (Alvira, 2008, p. 254-256 i 263-266; Aurell, 2011, p. 427-430; Riera Melis, 2004, p. 69-70).

A la mort de Jaume I el 1276, els darrers dominis catalans a Occitània, llevat de la Vall d'Aran, quedaren vinculats, d'acord amb el testament reial, al controvertit regne de Mallorca. En efecte, el difunt monarca havia establert que Pere II de Catalunya-Aragó, el seu primogènit, rebés el gruix dels territoris de la Corona catalanoaragonesa: els regnes d'Aragó i València i la major part del principat de Catalunya. I, seguint el vell costum del Casal de Barcelona, havia deixat al seu segon fill, des d'aquell moment Jaume II de Mallorca, una part de les adquisicions que Jaume I havia fet durant el seu regnat: les illes Balears que havia conquerit, la senyoria de Montpeller, el vescomtat de Carladès i la baronia d'Omeladès que formaven part del patrimoni personal del sobirà en tant que herència materna, i els comtats de Rosselló i Cerdanya que havien revertit a la Corona d'Aragó a la mort del comte Nunó I Sanç (1241) (Soldevila, 1985, p. 26-27). Setanta-tres anys més tard, el 1349, Jaume III de Mallorca vengué la senyoria de Montpeller a Felip VI de França per tal de finançar la guerra

contra Pere III de Catalunya-Aragó, el qual acabaria per annexar, aquell mateix any, els territoris de l'antic regne de Mallorca a la Corona catalanoaragonesa, amb l'excepció dels dominis llenguadocians, que restaren definitivament en l'òrbita de la monarquia francesa (1351) (Riera Melis, 2004, p. 71-76). A partir d'aquest moment, de l'antiga hegemonia del Casal de Barcelona sobre Occitània només en quedaria com a testimoni la Vall d'Aran, territori que, després d'un període d'ocupació francesa i de ser objecte de litigi amb França (1285-1313), romangué sota la sobirania de Jaume II de Catalunya-Aragó, el qual confirmà els antics costums i llibertats dels aranesos en el privilegi de la Querimònia (1313) (Poujade, 2003, p. 141; Riera Melis, 2004, p. 73).

CONSIDERACIONS FINALS

Nascuts en el si de la frontera meridional de l'Imperi carolingi, els comtats catalans i occitans establiren, des dels seus inicis, uns intensos vincles que els permeteren formar part, durant segles, d'un mateix espai cultural, lingüístic, social i polític a banda i banda del Pirineu. No és estrany, doncs, que, a partir de finals del segle XI i sobretot en el decurs del segle XII, un cop posades les bases d'un estat feudal d'abast català, la dinastia comtal de Barcelona cerqués d'ampliar-lo amb la incorporació de territoris llenguadocians primer i provençals després, sense negligir l'expansió peninsular a costa dels regnes de taifes musulmans. A través d'una estratègia d'enllaços matrimonials i de relacions de vassallatge, el Casal de Barcelona intentà exercir i estendre la seva autoritat sobre un ampli conjunt de contrades catalanes i occitanes, domini que compartien diferents membres del llinatge sota la sobirania del comte de Barcelona, després rei de la Corona d'Aragó, com a cap natural. Com era d'esperar, les ambicions ultrapirinenques catalanes provocaren una aferrissada pugna per l'hegemonia occitana amb els comtes de Tolosa, una disputa que havia de perllongar-se al llarg de gairebé tot el segle XII en l'anomenada Gran Guerra Occitana. El conflicte catalanotolosà, tanmateix, s'internacionalitzà aviat en entrecavalcar-se amb la guerra entre les monarquies anglesa i francesa pels territoris del nord del Loira, la lluita entre l'Imperi romanogermànic i el Papat i la competència pel control comercial de la Mediterrània occidental entre Gènova i Pisa.

Només l'amenaça exterior que representava la croada contra l'heretgia càtara, organitzada pel Papat amb el suport de la Corona francesa, possibilità que, a

començaments del segle XIII, catalans i tolosans deixessin de banda la seva rivalitat i s'unissin, sota el comandament de Pere I de Catalunya-Aragó, en una gran lliga capaç de fer front als croats. Tanmateix, la sobirania del Casal de Barcelona sobre la major part d'Occitània seria efímera, ja que, el 12 de setembre de 1213, la mort de Pere el Catòlic al camp de batalla de Muret, deixant un hereu de només cinc anys, provocà una greu crisi en el si de la Corona d'Aragó que impediria a la monarquia catalanoaragonesa deturar l'expansionisme dels Capets vers el sud. El 1258, convençut de la inutilitat d'un enfrontament de conseqüències imprevisibles amb els francesos i decidit a continuar l'expansió catalanoaragonesa per la Mediterrània, Jaume I de Catalunya-Aragó renuncià als drets sobre la quasi totalitat dels territoris llenguadocians i provençals del seu llinatge, a canvi del desistiment per part de Lluís IX de França dels drets que podia reclamar sobre els comtats catalans com a successor de la dinastia carolíngia. El Tractat de Corbeil posava, doncs, el punt i final a la secular política occitana del Casal de Barcelona.

BIBLIOGRAFIA

- ABADAL, Ramon d' (1949). *La batalla del Adopcionismo en la desintegración de la Iglesia visigoda*. Barcelona: Academia de Buenas Letras de Barcelona.
- (1953). «El paso de Septimania del dominio godo al franco a través de la invasión sarracena, 720-768». *Cuadernos de Historia de España* [Buenos Aires], núm. XIX, p. 5-54.
- (1958). *Els primers comtes catalans*. Barcelona: Teide.
- (1974). *Dels visigots als catalans*. 2a ed. Barcelona: Edicions 62. 2 vol.
- ALVIRA, Martín (2008). *Muret 1213. La batalla decisiva de la cruzada contra los cátaros*. Barcelona: Editorial Ariel.
- AURELL, Martí (1985-1986). «L'expansion catalane en Provence au XIIe siècle». *Estudi General* [Girona], núm. 5-6: *La formació i expansió del feudalisme català*, p. 175-195.
- (1987). «Autour d'un débat historiographique: l'expansion catalane dans les pays de langue d'oc au Moyen Age». A: *Actes du XIIe Congrès d'histoire de la Couronne d'Aragon. Montpellier, 26-29 septembre 1985*. Montpellier: Société archéologique de Montpellier, p. 9-41.
- (1998). *Les noces del comte. Matrimoni i poder a Catalunya (785-1213)*. Barcelona: Omega.

- (2011). «La fi de l'expansió a Occitània». A: *Jaume I. Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*. Vol. I. *El poder reial i les institucions. La política internacional. La família reial i la política successòria. La figura de Jaume I. El món cultural i artístic*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 427-436.
- AVENTÍN, Mercè (1996). «Les relacions catalano-occitanes i l'expansió ultrapirenai-
ca (segle XII)». A: *El somni d'Occitània. Vuitè centenari d'Alfons el Cast, primer rei de Catalunya-Aragó (1154-1196)*. Barcelona: Fundació Jaume I, p. 23-38.
- BENITO, Pere (2009). «L'expansió territorial ultrapirinenca de Barcelona i de la Corona d'Aragó: guerra, política i diplomàcia (1067-1213)». A: FERRER I MALLOL, M. Teresa; RIU, Manuel (dir.). *Tractats i negociacions diplomàtiques de Catalunya i de la Corona catalanoaragonesa a l'edat mitjana*. Vol. I.1. *Tractats i negociacions diplomàtiques amb Occitània, França i els estats italians 1067-1213*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 13-150.
- BONNASSIE, Pierre (1974). «Des refuges montagnards aux Etats pyrénéens». A: TAILLEFER, François (dir.). *Les Pyrénées, de la montagne à l'homme*. Tolosa de Llenguadoc: Privat, p. 103-163.
- (1979-1981). *Catalunya mil anys enrera. Creixement econòmic i adveniment del feudalisme a Catalunya, de mitjan segle X al final del segle XI*. Barcelona: Edicions 62. 2 vol.
- (1989). «Le comté de Toulouse et le comté de Barcelone du début du IXe au début du XIIIe siècle (801-1213): esquisse d'histoire comparée». A: *Actes del Vuitè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Tolosa de Llenguadoc, 12-17 de setembre de 1988*. Vol. I. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 27-45.
- (2001). «L'Occitanie un État manqué?». A: BONNASSIE, Pierre. *Les sociétés de l'an mil. Un monde entre deux âges*. Brussel·les: Éditions De Boeck Université, p. 483-499 [(1979). "L'Occitanie un État manqué?". *L'Histoire* [París], núm. 14, p. 31-40].
- CINGOLANI, Stefano Maria (2007). *Jaume I. Història i mite d'un rei*. Barcelona: Edicions 62.
- CLARAMUNT, Salvador (2003). «El tractat de Corbeil (1258)». A: FIGUERES, Josep M. (coord.). *Catalunya i els tractats internacionals*. Barcelona: Erocongrés 2000, p. 29-36.
- CRUSAFONT, Miquel (2012). *Història de la moneda de l'Occitània catalana (s. XI-XIII)*. Barcelona: Societat Catalana d'Estudis Numismàtics; Institut d'Estudis Catalans.

- DÉBAX, Hélène (2003a). *La féodalité languedocienne XIe-XIIe siècles. Serments, hommages et fiefs dans le Languedoc des Trencavel*. Tolosa de Llenguadoc: Presses Universitaires du Mirail.
- (2003b). «El fracàs de l'Estat occità. Les divergències de l'evolució entre Occitània i Catalunya (segles IX-XII)». A: *Càtars i trobadors. Occitània i Catalunya: renaixença i futur*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 68-75.
- ESPADALER, Antoni Maria (2003). «El casal de Barcelona i la literatura trobadoresca». A: *Càtars i trobadors. Occitània i Catalunya: renaixença i futur*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 106-123.
- FERRER I MALLOL, M. Teresa (2009). «Les relacions del comtat de Barcelona i de la Corona catalanoaragonesa amb els Estats italians en els segles XI-XII». A: FERRER I MALLOL, M. Teresa; RIU, Manuel (dir.). *Tractats i negociacions diplomàtiques de Catalunya i de la Corona catalanoaragonesa a l'edat mitjana*. Vol. I.1. *Tractats i negociacions diplomàtiques amb Occitània, França i els estats italians 1067-1213*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 151-239.
- GARCÍA MORENO, Luís A. (1981). «Las invasiones y la época visigoda. Reinos y condados cristianos». A: TUÑÓN DE LARA, Manuel (dir.). *Historia de España*. Vol. 2. *Romanismo y germanismo. El despertar de los pueblos hispánicos (Siglos IV-X)*. Barcelona: Labor, p. 243-505.
- HIGOUNET, Charles (1951). «Un grand chapitre de l'histoire du XIIe siècle: La rivalité des maisons de Toulouse et de Barcelone pour la prépondérance méridionale». A: *Mélanges d'histoire du Moyen Age dédiés à la mémoire de Louis Halphen*. París: Presses Universitaires de France, p. 313-322.
- MIRET I SANS, Joaquim (1903). «La casa condal de Urgel en Provenza». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* [Barcelona], núm. 2, p. 32-50.
- MUNDÓ, Anscari M. (1963). «Moissac, Cluny et les mouvements monastiques de l'Est des Pyrénées du Xe au XIIe siècles». *Annales du Midi* [Tolosa], núm. 75, p. 551-573.
- PLADEVALL, Antoni (1978). *Els monestirs catalans*. Barcelona: Destino.
- (2003). «Una església comuna. Els lligams espirituals i artístics entre Catalunya i Occitània». A: *Càtars i trobadors. Occitània i Catalunya: renaixença i futur*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 56-65.
- POUJADE, Patrici (2003). «Cap a la frontera política als Pirineus: Occitània i Catalunya (1258-1815)». A: *Càtars i trobadors. Occitània i Catalunya: renaixença i futur*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 138-155.

- RIERA MELIS, Antoni (2003). «El tractat d'Almirra (1244)». A: FIGUERES, Josep M. (coord.). *Catalunya i els tractats internacionals*. Barcelona: Erocongrés 2000, p. 13-28.
- (2004). «La desvinculació d'Occitània de la Corona Catalanoaragonesa (1248-1349)». A: FIGUERES, Josep M. (coord.). *Col·loqui d'Història medieval occitano-catalana*. Barcelona: Eurocongrés 2000, p. 57-79.
- SALRACH, Josep M. (1978). *El procés de formació nacional de Catalunya (segles VIII-IX)*. Barcelona: Edicions 62. 2 vol.
- (1996). «Les relacions catalano-occitanes a la primera època feudal (segle XI)». A: *El somni d'Occitània. Vuitè centenari d'Alfons el Cast, primer rei de Catalunya-Aragó (1154-1196)*. Barcelona: Fundació Jaume I, p. 12-22.
- (2009). «Els hispani: emigrants hipanogots a Europa (segles VIII-X)». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* [Barcelona], núm. XX, p. 31-50.
- SOBREQUÉS, Santiago (1957). *Els barons de Catalunya*. Barcelona: Teide.
- (1961). *Els grans comtes de Barcelona*. Barcelona: Vicens Vives.
- SOLDEVILA, Ferran (1963). *Història de Catalunya*. 2a ed. Barcelona: Alpha.
- (1985). *Jaume I, Pere el Gran*. 4a edició. Barcelona: Vicens Vives.
- THOMPSON, E. A. (1985). *Los godos en España*. 3a ed. Madrid: Alianza Editorial.
- VENTURA, Jordi (1960). *Pere el Catòlic i Simó de Montfort*. Barcelona: Aedos.
- (1961). *Alfons el Cast, el primer comte rei*. Barcelona: Aedos.
- VICENS VIVES, Jaume (1959). *Manual de Historia económica de España*. Barcelona: Teide.
- ZIMMERMANN, Michel (1989). *En els orígens de Catalunya: Emancipació política i afirmació cultural*. Barcelona: Edicions 62.